

Intersekcijske nejednakosti u sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini

---

Rezultati empirijskog istraživanja

Intersekcijske nejednakosti u sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini

Rezultati empirijskog istraživanja

Aida Malkić
Tea Hadžiristić

Sarajevo, 2016.

Naslov: Intersekcijske nejednakosti u sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini:
Rezultati empirijskog istraživanja

Naslov originala: Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina:
Results of an Empirical Study

Autorice: Aida Malkić i Tea Hadžiristić

Urednici: Edin Hodžić i Mirna Jusić

Prijevod: Zerina Zahirović

Redaktura prijevoda: Maja Pašović

Lektura: Amela Šehović

Korektura: Sanela Hrlović

Dizajn: Branka Ilić

DTP: Jasmin Leventić

Izdavač:

Analitika – Centar za društvena istraživanja

Godina: 2016.

© Analitika – Centar za društvena istraživanja, sva prava pridržana

Adresa izdavača:

Hamdije Kreševljakovića 50, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Kontakt: info@analitika.ba

Web-stranica: www.analitika.ba

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo
364(497.6)(049.5)

MALKIĆ, Aida

Intersekcijske nejednakosti u sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini : rezultati empirijskog istraživanja / Aida Malkić, Tea Hadžiristić ; [prijevod Zerina Zahirović]. - Sarajevo : Analitika, Centar za društvena istraživanja, 2016. - 74 str. : graf. prikazi ; 25 cm

Prijevod djela: Intersecting inequalities in social protection in Bosnia and Herzegovina. - Bibliografija: str. 71-74 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

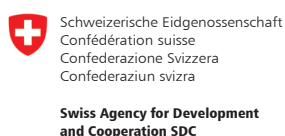
ISBN 978-9926-425-01-2

1. Hadžiristić, Tea

COBISS.BH-ID 23040774

RRPP promoviše istraživanja u oblasti društvenih znanosti na Zapadnom Balkanu (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija). Istraživanja u oblasti društvenih znanosti doprinose razumijevanju posebnih potreba za reformama u zemljama regije i pomažu u identifikovanju dugoročnih implikacija izbora određenih javnih politika. RRPP podržava istraživače pružanjem finansijske podrške istraživačkim projektima, organiziranjem metodoloških i tematskih treninga, mentorstava, kao i kroz omogućavanje međunarodne razmjene i umrežavanja istraživača. RRPP programom koordinira i upravlja Međufakultetski institut za Centralnu i Istočnu Evropu (IICEE) pri Univerzitetu u Fribourgu (Švicarska). Program u potpunosti finansira Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), Federalni odjel za inostrane poslove.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključivo su stavovi i mišljenja autora i ne odražavaju nužno stavove i mišljenja SDC-a ili Univerziteta u Fribourgu.

1.	UVOD	6
2.	FOKUS I ISTRAŽIVAČKA METODOLOGIJA	9
3.	INDIVIDUALNI NIVO	11
3.1.	Priznavanje tjelesnih sposobnosti	14
3.2.	Osiguravanje postojećih potreba djece	17
3.3.	Potpuna posvećenost potrebama oboljelog/e supružnika/ice	20
3.4.	Osiguravanje medicinske pomoći	22
3.5.	Zavisnost od socijalne pomoći	24
3.6.	U iščekivanju da država “plati dug”	26
3.7.	Oslanjanje na podršku zajednice	29
3.8.	Vođenje normalnog života	30
4.	SIMBOLIČKI NIVO	32
5.	STRUKTURALNI NIVO	38
5.1.	Razlike u novčanim davanjima unutar države	38
5.2.	Administrativne prepreke i neprikladan tretman	40
5.3.	Različit tretman invaliditeta	41
5.4.	Manjak usluga stalne njege	42
5.5.	Neadekvatan pristup zdravstvenoj njezi	43
5.6.	Stambeni problemi	44
5.7.	Neadekvatna i nejednaka podrška porodicama sa djecom	45
5.8.	Prepreke u zapošljavanju	46
5.9.	Ograničen pristup obrazovanju	47
5.10.	Slabe usluge za starije	49
5.11.	Složene poteškoće u pristupanju socijalnoj pomoći namijenjenoj etničkim manjinama	50
6.	INTERSEKCIONALNOST KROZ NIVOE I KATEGORIJE	51
7.	ADRESIRANJE NEJEDNAKOSTI NA INTERSEKCIJAMA KROZ SOCIJALNU ZAŠTITU	59
8.	ZAKLJUČAK I MOGUĆE IMPLIKACIJE NA JAVNE POLITIKE	62
	BIBLIOGRAFIJA	64

1.

Uvod

Kao peta najsiromašnija zemlja Evrope, kako je nedavno i rangirana prema istraživanjima Svjetske banke¹, Bosna i Hercegovina (BiH) se suočava s nizom ozbiljnih socio-ekonomskih izazova. Prema procjenama Svjetske banke iz 2011. godine, 17,9% populacije u BiH živjelo je ispod kritične granice siromaštva.² U 2014. godini, stopa nezaposlenosti je bila među najvišim u Evropi, a iznosila je 27,5%.³ Rodni jaz među ukupnim brojem zaposlenih je znatan, tako da je u 2014. godini zabilježen procent od samo 37,1% zaposlenih žena.⁴ Nezaposlenost mladih (15–24 godine) je bila najveća u Evropi u 2014. godini, a iznosila je 62,7%.⁵ Obrazovanost radne snage je niska, sa 10,1% onih sa završenim visokim, 48,7% srednjim i 41,2% sa osnovnim ili nižim obrazovanjem u 2014.⁶

Uzevši u obzir kompleksnu socio-ekonomsku situaciju, sistem socijalne pomoći u BiH ne uspijeva odgovoriti na potrebe populacije u najnepovoljnijem položaju.⁷ S utroškom od 4% Bruto domaćeg proizvoda (BDP) na sistem socijalne pomoći, što je relativno visok iznos⁸, samo 17% se primjenjuje na populaciju u najnepovoljnijem položaju. Podaci ukazuju na to da 72% socijalnih naknada odlazi osobama u daleko boljem socio-ekonomskom položaju, prvenstveno zbog izuzetno visoke stope naknada za ratne veterane.⁹ Kako je veliki broj osoba u BiH

---

¹ “Bosna i Hercegovina peta najsiromašnija država u Evropi”, *Klix.ba*, 22. 2. 2016; Vidi također: World Bank, Gross domestic product 2014, World Development Indicators database (World Bank, 2016).

² “Poverty and Equity, Bosnia and Herzegovina”, World Bank, 2016, <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/-BIH> (stranica posjećena 21. 5. 2016).

³ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi 2014, konačni rezultati (Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, 2014). Odnosi se na osobe od 18 godina i više, a u skladu sa metodologijom Međunarodne organizacije rada.

⁴ Ibid., str. 26.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Vidi: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje* (Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2010); Maastricht University Graduate School of Governance i Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (IBHI), *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH: Šta funkcioniše, a šta ne (I)* (Sarajevo: IBHI, 2013); William Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH* (Sarajevo: UNICEF, 2013); OSCE Mission to BiH, *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Concerns on Adequacy and Equality* (Sarajevo: OSCE Mission to BiH, 2012).

⁸ Vidi: Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*, str. 16.

⁹ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite?*, str. 1.

u proteklim godinama ostao bez posla usljed deindustrijalizacije, neuspješnih privatizacijskih procesa i drugih ekonomskih turbulencija, kao rezultat prelaska na tržišnu ekonomiju i poslijeratne rekonstrukcije, socijalna zaštita se pokazala manje efikasnom u odgovaranju na potrebe rastućeg broja korisnika socijalne pomoći.¹⁰

Trenutni sistem socijalne zaštite odlikuje niz nedostataka kako u entitetima Bosne i Hercegovine (Federacija BiH i Republika Srpska) tako i u Brčko distriktu. Jedan od ključnih problema u državi je neadekvatna raspodjela dostupnih naknada. Brojne studije ukazuju na nedostatak adekvatne zaštite za najranjivije korisnike, kao i na disproporcionalnu alokaciju dostupnih sredstava.¹¹ Većina centara za socijalni rad je preopterećena i nema adekvatne kapacitete.¹² Radi se o izuzetno važnom problemu, imajući u vidu da ove institucije primaju zahtjeve, primjenjuju utvrđene kriterije i, na kraju, odlučuju o alokaciji sredstava u svakom pojedinačnom slučaju. Dodatni problem je i nedostatak kampanja iz centara za socijalni rad i drugih aktera u oblasti, usmjerenih na informiranje korisnika o njihovim pravima.¹³ Sudeći prema studiji utemeljenoj na fokus grupama sa korisnicima socijalne pomoći, isti ti korisnici nisu svjesni svojih prava kada je u pitanju sistem socijalne pomoći, što se vezuje za manjak informacija koje pružaju centri za socijalni rad.¹⁴

Isuviše komplicirano zakonodavstvo dodatna je komponenta koja održava (prolongira) loše uslove sistema socijalne zaštite u BiH. Entiteti i Brčko distrikt imaju različite zakone u ovoj oblasti, dok su nadležnosti u svakom od entiteta nadalje prenesene na lokalni nivo (kantone i/ili općine), što dovodi do varijacija u osiguravanju usluga. U FBiH, osnovni zakoni koji reguliraju socijalnu zaštitu su zakoni o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, Porodični zakon i federalni Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom. Posljednji od navedenih zakona pretpostavlja minimum socijalne zaštite, ostavljajući usvajanje posebnih zakona

---

¹⁰ U biltenu koji je objavila Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, ustanovljen je broj od 406.705 odraslih korisnika socijalne skrbi u 2013. godini, od čega je 201.919 muškaraca i 204.786 žena. Također, ustanovljeno je i 150.756 maloljetnih korisnika socijalne skrbi, od čega je 78.341 dječaka i 72.415 djevojčica. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Socijalna zaštita 2008–2013* (Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, 2014).

¹¹ Vidi: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite?*; Maastricht University Graduate School of Governance i IBHI, *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH*; Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*; OSCE Mission to BiH, *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina*.

¹² Reima Ana Maglajlić i Ešref Kenan Rašidagić, "Socio-Economic Transformation in Bosnia and Herzegovina", u *Welfare States in Transition: 20 Years after the Yugoslav Welfare Model*, ur. Marija Stambolieva i Stefan Dehnert (Sofia: Friedrich Ebert Foundation, 2011), str. 33.

¹³ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite?*, str. 2.

¹⁴ Custom Concept, *Finalni izvještaj: Analiza potreba djece i porodica iz oblasti socijalne zaštite i zdravlja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distriktu* (Sarajevo: UNICEF, 2013), str. 5.

u nadležnost samim kantonima, što rezultira značajno različitim iznosima naknada socijalne pomoći po kantonima.¹⁵ U Republici Srpskoj, kao i u Brčko distriktu, osnovni zakoni koji uređuju oblast socijalne zaštite su Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o dječijoj zaštiti i Porodični zakon.

Da bi bila obuhvaćena sistemom/ima socijalne zaštite u BiH i uživala pravo na socijalnu pomoć, osoba mora biti ocijenjena nesposobnom za rad ili takvom da nema druge izvore prihoda. Sistem operira putem prihodovnog cenzusa i sastoji se od nekoliko različitih oblika socijalnih naknada/usluga koji nisu zasnovani na doprinosima, dostupnih pojedincima ili porodicama. Socijalna pomoć u BiH podrazumijeva doprinose za socijalno ugrožene osobe (primatelji stalnih novčanih naknada) i osobe sa invaliditetom (osobe sa neratnim invaliditetom i civilne žrtve rata). Nadzor alokacije tih naknada obavljaju Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, te Odjeljenje za zdravstvo i ostale usluge Vlade Brčko distrikta, dok centri za socijalni rad u entitetima i Brčko distriktu obavljaju ključne operativne aktivnosti.¹⁶

Posljednjih godina, socijalna zaštita bila je dijelom vladine agende u kontekstu mjera štednje i racionalizacije javne potrošnje, ali ozbiljnu raspravu o modelu sistema socijalne zaštite potrebnom u Bosni i Hercegovini tek treba pokrenuti. Takva se rasprava čini relevantnijom no ikada, posebno zbog toga što su predstojeće reformske aktivnosti usmjerene ka “zatezanju” kriterija za ostvarivanje prava na socijalnu pomoć utemeljenu na potrebama, bez naglašavanja razvoja važnih socijalnih usluga ili drugih načina osiguravanja pristojnog života za niz kategorija trenutnih i budućih korisnika.

---

¹⁵ Vidi: OSCE Mission to BiH, *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina*.

¹⁶ Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*, str. 21.

2.

Fokus i istraživačka metodologija

Uzimanje u obzir različitih formi isključivanja i opresije, koji neminovno utječu na živote onih koji primaju socijalnu pomoć ili onih koji se nalaze u ekstremnom siromaštvu, igra ključnu ulogu u razvoju efektivnijeg sistema socijalne zaštite. Imajući na umu gore navedeno, a u cilju daljnjeg istraživanja i ocjenjivanja sistema socijalne zaštite u BiH, ovaj istraživački projekt oslanja se na intersekcionalni pristup.

Početna je premisa da različite forme isključivanja i opresije kroz središnje analitičke kategorije roda, rase, tijela i klasne pripadnosti proizvode specifične nejednakosti, koje se, u proživljenim iskustvima pojedinaca, različito materijaliziraju. Cilj intersekcionalnog pristupa je razotkriti *posebne* načine isključivanja koji postoje na intersekcijama ovih kategorija. Drugim riječima, intersekcionalni pristup omogućava nam uvidjeti određene opresivne mjere koje postoje na intersekcijama jedne ili više od spomenutih kategorija. Analizirajući svakodnevne potrebe i strategije suočavanja¹⁷ sagovornika, istražili smo da li su identificirani izvori nejednakosti perpetuirani i iznova potvrđeni ili, pak, umanjeni ili eliminirani na individualnom, simboličkom i strukturalnom nivou, te kakva je njihova međusobna interakcija.¹⁸ Ovo nam je omogućilo procijeniti da li je sistem socijalne zaštite u BiH sposoban odgovoriti na pojedinačne intersekcijske nejednakosti idenficerane našim istraživanjem i da li to čini na adekvatan način.

U cilju pronalaženja odgovora na ključno istraživačko pitanje, nastojali smo identificirati uočene izvore nejednakosti, njima srodne samoidentificirane potrebe, kao i strategije za svakodnevno suočavanje na individualnom nivou, tj. same strategije suočavanja onih koji se oslanjaju na socijalnu pomoć ili su u sferi socijalnog rizika. Naša se analiza nadalje fokusira na pozicije i iskustva naših sagovornika unutar njihovog simboličkog i strukturalnog okruženja. Na simboličkom nivou, istraživanjem su se nastojali identificirati odnosi sagovornika spram simboličkog prikaza korisnika socijalne pomoći u trenutnom društvenom i kulturološkom kontekstu. Na strukturalnom nivou, preispitali smo da li i kako relevantne institucije i politike u BiH identificiraju i adresiraju potencijalne izvore nejednakosti naglašene iz perspektive sagovornika, te druge simboličke prikaze (norme, vrijednosti, ideologije) koje bi mogli konstruirati i održavati. Posljednji

¹⁷ Pod strategijama suočavanja mislimo na one strategije koje su naši sagovornici upotrebljavali kako bi upravljali svojom socio-ekonomskom situacijom, osigurali osnovne potrebe i eventualno izašli iz siromaštva.

¹⁸ Gabriele Winker i Nina Degele, "Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality", *European Journal of Women's Studies* 18, br. 1 (2011), str. 51-66.

korak bio je ispitati intersekcije i zavisnosti između svih relevantnih centralnih kategorija (klasa, tijelo, rod i rasa), identificiranih na tri nivoa (individualnom, simboličkom i strukturalnom).

Na samom početku, fokus istraživanja bio je na interseksijskim nejednakostima s kojima su se suočavali primaoci socijalne naknade, konkretnije, korisnici stalne novčane pomoći. Međutim, takav bi fokus onemogućio uključivanje i oslušivanje perspektive onih osoba koje su izgubile pravo na socijalnu pomoć zbog administrativnih problema ili onih koji tu pomoć nisu mogli ni ostvariti zbog različitih razloga, premda je pomoć esencijalna za njihovo preživljavanje. Zbog toga smo se naknadno opredijelili za funkcionalni pristup, što je omogućilo širi uzorak i heterogen sastav sagovornika. U naše smo istraživanje uključili osobe koje primaju pomoć, one kojima je pomoć potrebna ali je ne primaju, te one čije je pravo na socijalnu pomoć, iz različitih razloga, ukinuto.

Za potrebe ovog istraživanja, korištena je kvalitativna metodologija, koja prati model višerazinske analize intersekcionalnosti, koju su razvile Gabriele Winker i Nina Degele.¹⁹ Obavili smo 30 intervjua sa osobama koje su, ili bi trebale biti, korisnici socijalne pomoći i žive u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH), Republici Srpskoj (RS) i Brčko distriktu. Dvije fokus grupe organizirane su u Sarajevu, sa 16 osoba koje nisu, niti su bile korisnici socijalne pomoći (na njih se referira kao na "opću populaciju"). Osim toga, kako bi se omogućio dodatni uvid u odnose i poziciju korisnika socijalne pomoći na simboličkom nivou, provedena je sadržajna analiza dnevne štampe u Bosni i Hercegovini. Javne politike, važeći zakoni i propisi, te postojeća relevantna literatura u ovoj oblasti također su konsultirani i analizirani.

U poglavljima koja slijede predstavljamo istraživačke nalaze na individualnom, simboličkom i strukturalnom nivou nejednakosti. Ti su nalazi dalje popraćeni diskusijom o intersekcionalnosti kroz sva tri nivoa i identificirane kategorije nejednakosti, kao i procjenom kako je sistem socijalne zaštite u BiH do sada problematizirao pitanja intersekcionalnosti. Rad se zaključuje preporukama za javne politike koje bi bolje odgovorile na nejednakosti identificirane kroz ovo istraživanje.

---

¹⁹ Ibid.

3.

Individualni nivo

Primjenjujući prvih pet koraka analitičkog okvira Winker i Degele, a kroz dubinske intervju sa sagovornicima, stekli smo uvid u njihove samoidentificirane potrebe i svakodnevne strategije suočavanja.²⁰ Ovaj pristup također nam je omogućio spoznati kako se sagovornici odnose prema svojim iskustvima i pozicijama unutar njihovog simboličkog i strukturalnog okruženja, te je poslužio i kao način ostvarivanja uvida u razumijevanje međuodnosa, interakcija i zavisnosti kategorija nejednakosti (rod, rasa, klasa i tijelo) na individualnom nivou.

Počevši od pretpostavke da je identitet konstruiran i određen kroz konstantne i dinamične odnose sa 'drugim(a)', koji služe kao kontrast za samodefiniranje, utvrdili smo konstrukcije identiteta naših sagovornika. Ovo je provedeno kroz potragu za prepoznatljivim kategorijama diferencijacije spram kojih su se individue i pozicionirale. Ilustracije radi, kada opisuju sebe ili kada izvještavaju o svojim potrebama, odgovori su bili formulirani tako da su o sebi govorili kroz negaciju 'drugoga'.²¹ U slučaju osoba s invaliditetom, njihova primarna identifikacija bila je da pripadaju grupi građana s invaliditetom, dok su osobe bez invaliditeta percipirane kao 'drugo' ili norma prema kojoj su se definirali kao svojevrsna suprotnost. Ali i unutar ove kategorije, identiteti i iskustva razlikovali su se u smislu uzroka/porijekla invaliditeta. Primjera radi, u našem uzorku osoba sa invaliditetom, dešavalo se da su osobe sa ratnim invaliditetom označene kao 'drugi' i opisane kao oni koji uživaju bolji status i veća prava nego osobe sa neratnim invaliditetom.²²

Naš naredni korak bio je identificirati simboličke reprezentacije na koje su se individue pozivale i koje su imale utjecaja na njihove društvene prakse i strategije suočavanja. Ovo su bila individualna uvjerenja o društvenim normama, vrijednostima i ideologijama koje oblikuju svijet u kojem oni žive i koja uslovljavaju njihove odgovore na situaciju u kojoj se nalaze. Primjera radi, uvjerenje da su osobe određene dobi (posebno žene) nepoželjne kao radna snaga bilo je duboko ukorijenjeno u mišljenju naših sagovornika. Ovo se može pripisati dominantnim odnosima na tržištu rada, koji mogu imati paralizirajuće efekte na osobu u u potrazi za zaposlenjem. Među sagovornicima je također dominiralo uvjerenje da je "bolje imati nešto nego ništa" kada je riječ o iznosima socijalne pomoći, što

²⁰ Za detaljnije pojašnjenje metodologije i koncepta, pogledati: Ibid.

²¹ Ibid., str. 58.

²² Takva se razlika može pripisati pravnim razlikama u statusu invaliditeta, kao što je kasnije objašnjeno u dijelu koji govori o strukturalnom nivou analize.

bi ih moglo obeshrabriti u zahtijevanju većih naknada koje bi bile primjerene njihovim potrebama.

Treći korak bio je razotkriti odnose spram struktura (uključujući i relevantne institucije u oblasti socijalne zaštite) i njihov utjecaj na potrebe i strategije suočavanja naših ispitanika. Dodatno, identificirali smo kategorije nejednakosti proživljene na strukturalnom nivou, uključujući tijelo, rod, klasnu i etničku pripadnost kao centralne kategorije, kao i odnose moći koji proizvode ove nejednakosti. U ovom slučaju, bilo je važno ispitati kako sistem odgovara na individualne potrebe sagovornika, te da li su iskustva koja su imali ostavila traga na njihovo pozicioniranje unutar sistema. Zabilježili smo različita iskustva: dok su neki ispitanici bili uskraćeni za prava na socijalne usluge i korištenje javne kuhinje zbog njihovog fizičkog izgleda (naočite urednosti/atraktivnosti) ili invaliditeta, drugi su korisnici bili potpuno zbrinuti, kao, naprimjer, sagovornik čiji je skrbnik bio lokalni centar za socijalni rad.

Četvrti se korak sastojao od utvrđivanja međuodnosa centralnih kategorija (tijelo, klasa, rod i rasa) na tri nivoa, sa ciljem razotkrivanja takozvanih “konstrukcija subjekta”, to jeste, kategorija diferencijacije od najvećeg značaja za svakog sagovornika na svim nivoima. Ovo nam je omogućilo da uvidimo kako ove kategorije utječu na konstrukciju identiteta osobe. Primjera radi, Kenan je razvedeni otac dvoje djece sa slabim društvenim vezama, koji, svakih nekoliko mjeseci, traži novo mjesto za stanovanje. On vjeruje da ga je supruga napustila zbog njegove nesposobnosti da skrbi o porodici. Kao dugogodišnjem primaocu socijalne pomoći na osnovu invaliditeta, ova mu je pomoć bitna isključivo zbog zdravstvenog osiguranja. Sve svoje druge potrebe potčinjava potrebi osiguravanja medicinskog liječenja, što je primarni cilj njegove strategije suočavanja.

Prema Winker i Degele, nakon finaliziranja ova četiri koraka, moguće je posmatrati interakcije konstrukcija identiteta, simboličke reprezentacije i struktura subjekta istraživanja. Nakon što su najvažnije konstrukcije subjekata utvrđene za svakog sagovornika, naredni je korak bio grupirati ih²³ i uporediti, imajući u vidu potrebu za postizanjem najveće moguće interne homogenosti i eksterne heterogenosti. To je podrazumijevalo da su sagovornici unutar jedne grupe slični po svojim iskustvima i da je ta grupa jasno diferencirana u odnosu na druge grupe. U našem slučaju, pojedinci su bili grupirani oko društvenih praksi povezanih sa dimenzijama analize – samoidentificiranim potrebama sagovornika i strategijama suočavanja koje upotrebljavaju. Primjera radi, slučaj Marije sličan je gore spomenutom slučaju Kenana: iako u drugačijoj situaciji, ona također stavlja potrebu za medicinskim tretmanom na prvo mjesto, a nauštrb drugih potreba. Stoga, osiguravanje medicinskog liječenja postaje kategorija diferencijacije koja je od najvećeg značaja za ovo dvoje sagovornika.

Tipovi odnosa između ove dvije dimenzije analize u slučaju BiH grupirani su u osam skupina, predstavljenih u tabeli 3.1. Svaka grupa predstavljena je

---

²³ Korišten je Kelle and Kluge pristup grupiranju, kako je i sugerirano u metodologiji Winker i Degele, “Intersectionality as multi-level analysis”.

sa vlastitim specifičnostima i različitim strategijama suočavanja u odnosu na samoidentificirane potrebe.

U narednom poglavlju, svaka od ovih grupa detaljno je opisana shodno njihovim proživljenim iskustvima.

Tabela 3.1: Tipovi odnosa između samoidentificiranih potreba i razvijenih strategija suočavanja kao dimenzije analize

Grupe konstrukcija subjekata	Sagovornici [pseudonimi]	Samoidentificirane potrebe	Korištene strategije suočavanja
Priznavanje tjelesnih sposobnosti	Zijad, Armin	Prepoznati kao vrijedni članovi društva	Aktivno uključenje u civilno društvo i potraživanje zaposlenja
Osiguravanje potreba djece	Esma, Fatima, Raza, Ajša, Dženana	Potrebe djece	Organiziranje cjelokupnog života ka zadovoljenju potreba djece
Potpuna posvećenost potrebama oboljelog/e supružnika/ice	Damir, Lejla	Potrebe zavisnika	Organiziranje cjelokupnog života ka zadovoljenju potreba oboljele osobe
Osiguravanje medicinskog liječenja	Marija, Kenan, Dragana	Medicinski tretman	Korištenje višestrukih strategija kako bi se osigurao medicinski tretman
Zavisnost od socijalne pomoći	Aleksandar, Janica, Željka	Različite potrebe (hrana, računi, lijekovi itd.)	Potpuna zavisnost od socijalne pomoći
Očekivanje od države da "plati dug"	Ibrahim, Mehmed, Adnan, Mirza	Prepoznavanje statusa	Korištenje višestrukih strategija u zahtijevanju priznavanja statusa i pomoći od države
Oslanjanje na pomoć zajednice	Safet, Azra, Zumra, Nura, Fikreta, Blanka, Jelka, Sabaheta, Dževada	Različite potrebe (hrana, računi, lijekovi itd.), koje se ne mogu zadovoljiti bez podrške	Oslanjanje na pomoć porodice i prijatelja
Vođenje normalnog života	Nusret, Živka	Ništa specifično ili nemoguće za postizanje	Nikakva, jer im pomoć omogućava "normalan život".

3.1. Priznavanje tjelesnih sposobnosti

Prva grupa sastojala se od dvije osobe koje nastoje uzeti aktivnu ulogu u društvu koje vjeruju da posjeduju tjelesnu sposobnost za to. Potpuno su svjesne vlastitog invaliditeta i naglašavaju probleme i prepreke s kojima se suočavaju svakodnevno, posebno kada se radi o neadekvatnim pristupima objektima, što dovodi do pretpostavke da je tijelo izvor nejednakosti. Oni ulažu sve moguće napore, uključujući i učešće u aktivnostima organizacija civilnog društva (učestvovanje na obukama i edukacijama), ali i aktivno traženje posla.

U slučaju ova dva sagovornika, tjelesna sposobnost igra značajnu ulogu. Armin, korisnik ortopedskog pomagala (invalidska kolica), pokazuje izuzetnu volju da svoj fizički invaliditet učini jedinom preprekom u borbi za svoju dobrobit. Zijadov je invaliditet senzornog tipa i on dijeli Arminovu volju za postizanjem nezavisnosti u smislu zbrinjavanja samog sebe bez *vanjske* ili dodatne pomoći. Uprkos ovim stavovima i odbacivanju ideje da je njihov invaliditet fundamentalni dio njihovog identiteta, njihov je fizički invaliditet glavni izvor njihove nejednakosti u širem društvenom kontekstu.

Klasa kao izvor nejednakosti vezana je za naglašen identitet radnika i sposobnosti zarađivanja plaće. Oba su se sagovornika borila protiv ideje da ih njihov invaliditet osuđuje na siromaštvo, pokazujući napore da poboljšaju svoju socio-ekonomsku situaciju. Obojica su vjerovali da bi im adekvatna finansijska potpora omogućila finansijsku nezavisnost i smanjila njihovo oslanjanje na državu.

Zijad je naglasio svoj identitet radnika pri predstavljanju sebe kao bivšeg poduzetnika, prije saobraćajne nesreće koja je rezultirala gubitkom vida. Otkako se dogodila nesreća, osjećao je da je izgubio kontrolu nad svojim životom i sada čini sve da povрати svoj osjećaj autonomije. Neprestano je tražio mogućnosti za minimiziranje efekata fizičkog invaliditeta i vjeruje da je invaliditet njegova jedina prepreka u potrazi za boljim životom i dobrobiti.

Pa ja sam inače uporan čovjek, hiljadu puta sam pao pa ust'o i tako da nema kod mene stani. Ne volim se molit nikome, ne volim, od toga bježim. Mada imam prijatelja mnogo, mnogo, mnogo, mnogo, da sam se obratio bilo kome, vjerovatno sad ne bi hod'o slijep, sigurno, sto posto, al' nisam to htjeo, nisam to mog'o sebi dozvolit. (...) Mah! Svašta bi ja u životu i bez obzira što sam slijep, ja imam energije za potrošit' i...

Drugi ispitanik, Armin, uspio je pronaći posao i htio je u potpunosti iskoristiti prednosti sistema socijalne zaštite u smislu pristupa socijalnoj pomoći i penziji, kao i drugim povlasticama, na koje, prema statusu i zakonu, ostvaruje pravo.

Ja uzmem sebi, skinem sve zakone i ja dođem ako treba, ako ne mogu zapamtiti, ja zapišem i onda ja dođem negdje i tražim neko svoje pravo i on mi kaže ne može i ja kažem to i to i onda oni odmah ovako gledaju u mene,

kao pa ovo nam se nikad nije desilo! Pa sa mnom će vam se dešavati, jer ja vidim da po zakonu imam. To što se kod nas zakoni ne poštuju to je druga priča.

S obzirom na to da bi stalno zaposlenje utjecalo na gubitak njegove penzije, Armin je primoran pristajati na poslove koji se isključivo reguliraju ugovorima o djelu. Ovakva situacija stavlja Armina u poziciju gdje nije u mogućnosti zaraditi dovoljno kako bi socijalnu pomoć učinio nepotrebnom, ali ni iznos socijalne pomoći nije dovoljan da bi potragu za zaposlenjem ili drugim izvorima prihoda učinio suvišnom.

Dok Armin ima druge izvore primanja, Zijad živi tek od socijalne pomoći. On koristi ovaj prihod da plati stanarinu i komunalne usluge, te da se pobrine za svoju suprugu, kojoj je dijagnosticirana epilepsija. Njene posebne medicinske potrebe, zajedno s njegovim vlastitim, nadalje usložnjavaju već tešku socio-ekonomsku situaciju. Njegova nesigurna stambena situacija čini odgovaranje na ove potrebe na mjesečnoj osnovi izuzetno teškim. Štaviše, on osjeća da je država zakazala u omogućavanju održive opcije za njega, posebno kada se uzme u obzir njegov status slijepa osobe.

Pa meni je bitna [socijalna pomoć] sve dok ne riješim stambeno pitanje. A to sam tražio od socijalnog, Centra za socijalni rad, tražio sam bar do, eto sedam godina, nikad za shodno da nađu da ga dodijele. Mada znam da u ovom gradu ima stanova, mnogo, mnogo, mnogo, ima ljudi koji nisu zaslužili taj stan. Jer, ja mislim da smo mi slijepa lica najugroženiji u ovom gradu, o nama baš niko ne vodi računa, pa i gradonačelnik. Lično gradonačelniku se obraćamo već pet godina.

Iako uživa bolji materijalni status u odnosu na Zijada, Armin se još uvijek suočava s problemima koji se odnose na njegove niske prihode, što mu stvara dodatnu prepreku u iskorištavanju svih njegovih sposobnosti. Iznos socijalne pomoći koju prima također je determiniran porijeklom njegovog fizičkog invaliditeta: kao neko ko ima invaliditet od rođenja (neratni invaliditet), on prima manju naknadu u odnosu na ratne veterane ili civilne žrtve rata. Smatra da taj iznos nije dovoljan i da ne odgovara na sve njegove potrebe, ali da bi veća naknada, koju primaju civilne žrtve rata, bila dovoljna.

Otežan pristup objektima i nemogućnost slobodnoga kretanja predstavljali su dodatno opterećenje za naše sagovornike. Arminova kuća smještena je na lokalitetu izvan centra grada. Stoga je prisiljen koristiti neki vid prijevoza kako bi stigao do željene destinacije, i dok može reći da je njegovo iskustvo s privatnim prijevoznim kompanijama generalno pozitivno, iskustvo sa javnim gradskim prijevozom je negativno. Jednom prilikom ga je vozač trolejbusa uvrijedio zbog toga što mu je morao pomoći pri ulasku u vozilo. Iz ovog je razloga odlučio koristiti alternativne načine prijevoza, jer vjeruje da je javni prijevoz neprilagođen potrebama osoba s invaliditetom.

Prilikom poređenja svog invaliditeta sa onim njegove supruge, Zijad je izjavio da on ima "(...) mozak, a ona snagu". Ovo bi se opažanje moglo interpretirati kroz intersekcionalnu prizmu tijela i roda. Nakon što je njegova supruga oboljela, on postaje zadužen za brigu o domaćinstvu, što je, na izvjestan način, preinačilo njihove uloge i kompromitiralo ili promijenilo njegov osjećaj kao glavnog hranitelja porodice ili raspodjelu muških i ženskih uloga u domaćinstvu. Nakon što se razveo od svoje supruge, ponovo su se vjenčali, vjerovatno kako bi izbjegli mogućnost stigmatiziranja u društvu, što ukazuje na izuzetno snažan utjecaj postojećih patrijarhalnih vrijednosti. Pored toga, njihova je međuzavisnost također utjecala na ponovno zasnivanje braka. Kada je riječ o Arminu, njegova uloga glavnog skrbnika u porodici dodatno učvršćuje njegov status hranitelja porodice, što potvrđuje dominantnu i aktivnu ulogu u takvom kontekstu.

Etnički identitet u BiH igra značajnu ulogu kroz ustavne i pravne razlike između tri najzastupljenija konstitutivna naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), kojima se garantira pravo na političko predstavljanje i zaposlenje u državnim institucijama, u skladu sa definiranim kvotama. Ovi 'čisti' etnički identiteti, po Ustavu, definirani su u suprotnosti sa 'ostalima' (nekonstitutivni narodi), a to su osobe s raznolikom etničkom pozadinom, nacionalne manjine i svi oni koji se odbijaju identificirati po etničkom ključu. Dok Zijad odbija izjasniti se po pitanju svog etničkog identiteta, Armin je svjestan svoje miješane etničke pozadine i prilično je otvoren po tom pitanju, nezavisno od njegove percepcije da se miješani etnički identitet ne prihvata u širem društvu. On uspoređuje ovo defavoriziranje sa životom u vrijeme bivše Jugoslavije, kada je šarolika etnička pozadina bila dobro prihvatana. Tvrdi da mu ne smeta biti nazvan "kopiletom", te da mu nije važno da li potpada u prihvatljive kategorije koje se tiču monolitnih etničkih grupa, nametnutih od šireg društva.

[Ja sam] Bosanac i Hercegovac ili Ostali. Ja sam ti iz miješanog braka. Nikad roditelji nisu insistirali, budi šta hoćeš, nebitno je, jer sam ja rođen u onom sistemu davno (dvije riječi nejasno). Danas su ti djeca iz miješanog braka u sarajevskim krugovima poznati kao kopiladi. Tako da možeš napisati kopile, svejedno mi je.

U zaključku, oba su sagovornika izrazila snažnu želju za nezavisnošću i usvojila su niz strategija sa ciljem prevazilaženja prepreka nametnutih njihovim invaliditetom, i to kroz aktivno učešće u sektoru civilnog društva i u aktivnosti potraživanja zaposlenja. Aktivno uključivanje u društvo nešto je što naglašavaju, dodajući tome i odgovornost pojedinca da se pokrene i vlastitim djelovanjem utječe na širi društveni kontekst.

3.2. Osiguravanje postojećih potreba djece

Druga grupa, sačinjena od pet žena koje skrbe o maloljetnoj djeci, pretežno je zaokupljena načinima osiguravanja potreba djece i korištenjem različitih strategija suočavanja sa svakodnevnim izazovima. U ovoj grupi postoji kompleksna međuzavisnost tijela, roda, klase i, u nešto manjem omjeru, etniciteta, kao što je elaborirano ispod. Neizvjesna socio-ekonomska situacija ovih žena značila je da klasa i njen utjecaj, iako na različite načine, igraju veliku ulogu za ove ispitanike. Većina sagovornica u ovoj grupi izjavila je da su se one i njihovi partneri suočavali sa eksploatacijom i lošim postupanjem poslodavaca, prilikom povremenog angažmana na nekim nedovoljno plaćenim poslovima.

Postojale su jasno vidljive razlike kada govorimo o njihovom stambenom statusu. Primjera radi, tri ispitanice nemaju riješen stambeni status i žive u alternativnim smještajima. Raza, sa svojim partnerom i dvoje djece, živi u oronuloj kući čiji vlasnik živi u inostranstvu. U ovoj situaciji, nisu im omogućeni ni osnovni životni uslovi. Naprimjer, s obzirom na visoke iznose naknade za korištenje struje, bili su primorani ilegalno koristiti struju. Nakon što je kompanija spriječila dotok električne energije, odnosno presjekla električne kablove, sada plaćaju iznos od 50KM komšiji za korištenje njegovog priključka, i to samo za održavanje frižidera. Sa ciljem osiguravanja osnovnih životnih uslova za svoju djecu, oni su Centru za socijalni rad prosljedili zahtjev za alternativni smještaj, ali je isti bio odbijen na temelju pretpostavke da porodica može živjeti sa ocem Razinog partnera. Međutim, ovo nije bilo moguće, jer je otac već prethodno istjerao porodicu iz svoje kuće.

Također, postoje i razlike u vrsti skrbi koju ove porodice mogu priuštiti. Iako su porodice i djeca često imali neku vrstu zdravstvenog osiguranja, sagovornice su tvrdile da je to rijetko bilo dovoljno za pokrivanje svih medicinskih troškova, posebno onih skupljih. Dvije sagovornice u ovoj grupi izjavile su da nisu bile u mogućnosti osigurati potrebnu medicinsku njegu za sebe ili svoju djecu. Drugi su naveli da im je život u ruralnim područjima i ograničeno kretanje uskratilo pristup zdravstvenoj njezi. Iako sve osobe u grupi primaju dječije doplatke, ova sredstva ne mogu pokriti sve dječije potrebe, uključujući ishranu, školski pribor i druge potrepštine.

Postojao je i dojam da žene određene dobi (što je bilo u intersekciji sa nivoom obrazovanja i invaliditetom) nisu poželjne na tržištu rada. Ovaj je narativ bio duboko ukorijenjen u Esminim izjavama. Kao nezaposlena Romkinja, pritom i žena sa invaliditetom, činilo se da ju je ovo njeno uvjerenje obeshrabrivalo u potrazi za poslom. Kada je njen brat preminuo, preuzela je ulogu starateljice nad njegovom kćerkom, a sve njene aktivnosti svode se upravo na osiguravanje dobrog života za nju. Kako bi to postigla, jedna od aktivnosti je i čišćenje stubišta u zgradi u kojoj živi. Na pitanje da li je u potrazi za drugim poslom, Esma je izjavila da je niko ne bi htio zaposliti zbog njenih godina i niskog nivoa formalnog obrazovanja:

Pa samo su ti zdravstveni razlozi a i ne mogu, ko će mene kad nemam ni škole ni ništa, ko? Niko! Ko će me? Neće ljude sa fakultetima koji su završili ljudi. (...) non stop sam, eto, kod ljekara, eto vadim te nalaze da vidimo šta, kako sa ovom kičmom, da ne mogu raditi, jer nisam sposobna da radim, jer ko će me sa pedeset i šest godina, ko će me, pedeset pet?

Da dob može biti izvor nejednakosti, bilo je evidentno i u Razinom slučaju. Otac njenog partnera izbacio je porodicu na ulicu nakon što je Raza ostala trudna. Prema njenim riječima, on je iskoristio njenu trudnoću kao izgovor da to i učini, jer nije podržavao njihovu vezu od samog početka, s obzirom na to da je ona starija od svog partnera. Patrijarhalno uvjerenje da žene u vezi trebaju biti mlade od muškaraca direktno je utjecalo na njenu trenutno nepovoljnu stambenu situaciju.

Intersekcija između tijela i roda kao značajan izvor nejednakosti bila je uočljiva u Fatiminom iskustvu samohrane majke djeteta s invaliditetom. Dok se bori sa svojom vlastitom duševnom bolešću, koristi sve, njoj dostupne, načine sa ciljem zadovoljenja osnovnih potreba nje i njenog sina. Prema njenoj tvrdnji, pronalazak posla bio bi životna prekretnica, sve i kada bi to značilo pronalazak nekog manuelnog (fizičkog) posla kao što je čišćenje domaćinstava. Međutim, ona strahuje kako bi poslodavci reagirali kada bi saznali za njenu bolest. Osim toga, boji se da bi izgubila socijalnu pomoć u slučaju pronalaska posla, što je rizik koji ne može priuštiti. U isto vrijeme, susrela se i sa diskriminacijom na osnovu fizičkog izgleda, kada je tražila pomoć u javnoj kuhinji:

Ja sam samohrana majku, ispričala sam ti svoju priču. I gore sam bila kad je bio, šta ja znam, muslimanski post, Ramazan. I poslije četrdeset dana, tako da su nas socijalne probleme stavili na karticu, na hranu kod njih. Kad je doš'o četrdeseti dan kad sam trebala da, da dobijem paket, ona me pogledala i rekla je: "Ti za paketa nisi", a ja sam joj rekla: "Kako ja nisam za paketa? Ako je mene moja socijalna radnica stavila i karticu mi dala, mene i moje dijete bolesno, kako ja nisam za paketa?", "Lijepo izgledaš." "Ne mora značit' da ako mi lijepo izgledamo, da smo mi zdravi, svi mi nosimo u sebi neku boljku." "Lijepo izgledaš" i, vjerovala il' ne, svi su dobili pakete, sve, svi ljudi koji, jedino je mene izdvojila i pred Turcima, koji su davali te pakete, i pred novinarima i mene je bilo stid da pridem novinarima, da im kažem "Evo, ljudi, nije mi dala..." i poslala me je mojoj socijalnoj radnici da joj donesem potvrdu, ja sam joj donijela potvrdu od socijalne radnice da sam ja samohrana majka, da sam ugrožena i zaklela se na onu kožicu iz Ramazana da će mi dat' paketa, a ona je sutradan rekla: "Ako si socijalni problem, eto imaš socijalnog radnika, nek' te hrani.", a rek'o: "A šta je s onim što si se zaklela na kožicu i na post Ramazana da ćeš mi dat' taj paket", nije mi ga dala, pa sam otišla plakajući.

Ovaj događaj ukazuje na više simboličkih reprezentacija onih koji primaju socijalnu pomoć, kako s Fatimine strane, tako i od strane uposlenice javne

kuhinje. S jedne strane, Fatima se identificirala kao 'socijalni problem', dok su, s druge strane, lični dojmovi uposlenice o tome kako siromašna osoba treba izgledati utjecali na to da Fatima ne bude prepoznata kao osoba kojoj je potrebna pomoć. Ovo upućuje na vezu između klase i tijela i načina percipiranja loše socio-ekonomske situacije. Fatimina priča također ukazuje na manjkavosti sistema socijalne zaštite, gdje je ona onemogućena u potrazi za poslom, jer se boji da bi, u tom slučaju, izgubila prijeko potrebna sredstva socijalne pomoći. Kao posljedica toga, ona ostaje u poziciji u kojoj je jedva u mogućnosti osigurati 'normalan' život za svog sina.

U narednom primjeru, Ajša, čija su djeca starija od 18 godina, morala je odlučiti da li će tužiti djecu kako bi ostvarila pravo na socijalnu pomoć. Prema zakonu, osoba starija od 18 godina dužna je brinuti se za svoje roditelje.²⁴ Međutim, jedini način na koji je Ajša mogla ostvariti pravo na socijalnu pomoć bio je da sudu dokaže da se njena djeca, zapravo, ne mogu brinuti za nju. Ovo ukazuje na značajnu birokratsku prepreku za starije osobe kojima je potrebna pomoć, ali imaju punoljetnu djecu.

Iako se od žena ne očekuje da preuzmu ulogu primarnog hranitelja porodice, samohrane majke, koje su morale preuzimati uloge i hraniteljica i njegovateljica, očito su se borile održati obje te uloge. Raza je također izrazila osjećaj nemoći da ispuni ulogu žene hraniteljice:

Brat dođe, da ti iskreno kažem, brata imam dva u Austriji, dođu 'vako, 'vako mi bace deset maraka, k'o kuji, isto na mostu onoj bijednici, bace i odoše.

Intersekcijski čvor između klase i roda rezultira osjećajem stida zbog nemogućnosti brige za porodicu i nužnosti traženja pomoći, što se vezuje za dojam da Razina braća, koja su u boljoj situaciji, preuzimaju dominantnu ulogu hranitelja. Generalno govoreći, pripadnice ove grupe prihvatile su tradicionalno dominantne rodne uloge. Većina sagovornica dijelila je uvjerenje da muškarci trebaju biti hranitelji porodice, te oni koji trebaju biti zaposleni.

Etnicitet kao izvor nejednakosti, u ovoj je grupi bio indirektno prisutan, a na njega se referirala jedna sagovornica. Ona je bila uporna u naporima da naglasi kako je njen stan čist uprkos njenoj finansijskoj situaciji. Dok se identificira kao Romkinja muslimanka, činilo se da je ta nakana obilježje njenog otpora negativnim stereotipima koji se vezuju za romsku populaciju i siromašne.

U konačnici, identificirane potrebe i strategije suočavanja žena u ovoj grupi fokusirane su na zadovoljenje potreba njihove djece, što je predstavljalo veliku prepreku u potrazi za stalnim zaposlenjem. Dodatno otežavajuće okolnosti za njih bile su različite obrazovne i zdravstvene potrebe njihove djece, pri čemu je adekvatna podrška od državnih institucija izostala. Iako u sličnoj poziciji, imale su različita iskustva kada su u pitanju klasa, tijelo i rod kao izvor nejednakosti.

²⁴ Ili radije, osoba ne može primati socijalnu pomoć ukoliko su članovi njene porodice u finansijskoj mogućnosti da brinu o njoj.

3.3. Potpuna posvećenost potrebama oboljelog/e supružnika/ice

Osobe u ovoj grupi primarno su okupirane potrebama njihovih zavisnika/ica – oboljelih supružnika/ica (jedna osoba sa shizofrenijom i jedna u komi) – i sve njihove aktivnosti organizirane su oko njihovih zdravstvenih problema/potreba, što značajno determinira živote ovih osoba.

U ovoj grupi, tijelo je centralni izvor nejednakosti, gdje se invaliditet supružnika/ice, u izvjesnom smislu, pretvara u porodični invaliditet. Drugim riječima, s obzirom na to da su oni negovatelji/ice koji/e osiguravaju svakodnevnu njegu supružniku/ici, ograničeni su u traženju posla i drugih izvora finansijske podrške. Damir, član ove grupe, i sam ima invaliditet, koji je za njega od drugostepene važnosti u odnosu na invaliditet njegove supruge, s obzirom na to da se on vidi kao njen glavni negovatelj.

Damir živi u relativno velikoj, ali trošnoj kući, u kojoj svih pet članova porodice boravi isključivo u jednoj prostoriji. Imajući u vidu da je kuća u kojoj borave u državnom vlasništvu i da je nadležne institucije namjeravaju srušiti, jedna nevladina organizacija pomogla je izgraditi novu kuću za ovu porodicu, te se očekuje njihovo skoro useljenje. Uprkos tome, novi su se problemi javili pri pribavljanju građevinske dozvole, kada su se morali suočiti sa finansijskim teškoćama jer ne mogu priuštiti dozvolu, tako da su prisiljeni oslanjati se na pomoć drugih.

Damir je prodavao grickalice na fudbalskim utakmicama, ali nije mogao nastaviti raditi ovaj posao istim intenzitetom, jer je sve vrijeme morao biti kući kako bi se brinuo o supruzi. Njeno stanje zahtijevalo je značajnu prilagodbu u smislu svakodnevnog funkcioniranja porodice, što im je ostavilo veoma malo opcija u suočavanju sa ovom situacijom. Iako su njene potrebe za lijekovima pokrivene, njena neprestana potreba za negom i Damirovo vlastito oboljenje ostavlja ih u nezavidnoj ekonomskoj poziciji. Prijatelji i porodica su ih, kako tvrdi, napustili, što ukazuje na stigmatizacije društva prema osobama sa duševnim bolestima. Država nije prepoznala Damirovu nemogućnost da radi zbog neprestanih negovateljskih obaveza. Njegova je supruga ta koja prima socijalnu pomoć na temelju dijagnoze, dok on ne ostvaruje pravo na pomoć. Pored toga, uskraćen je i za korištenje javne kuhinje s obzirom na to da posjeduje vozilo, što je jedan od eliminatornih kriterija za korištenje javne kuhinje.

U jednom trenutku, zbog nemogućnosti da se nosi sa postojećom situacijom, Damir je odlučio ispisati svoju kćerku iz srednje škole kako bi se ona mogla brinuti o majci i domaćinstvu. Ovo je primjer jasne intersekcije klase i roda, gdje je očekivano da žensko dijete žrtvuje svoje obrazovanje kako bi preuzelo 'žensku' ulogu negovateljice. Uprkos tome, svjestan važnosti obrazovanja, posebno za žene, Damir ju je pokušao ponovo uključiti u obrazovni proces:

Ma meni je najpotrebnije da ona školu završi, vjeruješ. Ja bi više volio radi nje, radi curice, da ona imade svoj pos' o, da ima za sebe i kad odraste da ima čime svoju porodicu hranit, vidiš u kakvoj smo mi situaciji.

Škola je dozvolila njegovoj kćerki da završi srednju školu ukoliko se uplati određeni iznos, koji je trebao osigurati Centar za socijalni rad. Ovaj je zahtjev, ipak, odbijen.

Patrijarhalne podjele uloga muškaraca i žena također su odigrale ulogu u njihovim životima. Kada je njegova supruga bila hospitalizirana tri mjeseca, Damir je zatražio od Centra za socijalni rad da mu pomognu sa brigom oko djece. Kao odgovor na njegovu molbu, Centar je ponudio mjesto za djecu u ustanovi za nezbrinutu djecu. Smatrajući je neprimjerenom, jer ona sugerira da on nije u mogućnosti brinuti se za vlastitu djecu, on je ovu ponudu odbio.

Ona je otišla u bolnicu i tri mjeseca je bila u bolnici. Oni su mali bili, onaj što spava mali, im'o tri mjeseca, tri mjeseca im'o, ovaj nije im'o dvije godine, i ja nisam mog'o više, oni su iz škole zvali, nisu djeca išla u školu, to je da neko pomogne, došli da dovode djecu u dom, i to neka pomoć? (.) Ja vičem, u dom, ako 'š pomoć 'nako, ako neš, idi mi iz kuće. Kakva je to pomoć da mi djecu odvodiš, to nije nikakva pomoć. Ja mogu djecu svoju hranit, mislim sam treba da mi poguraš malo. (...) Ja djecu mogu hranit, samo mi treba malo da mi poguraš ta dva mjeseca dok je ona u bolnici da se ja mogu izvuć.

Damirovi vlastiti dojmovi o sebi kao muškarcu i ocu koji mora biti sposoban hraniti svoju porodicu, kao i njegova volja da se ta njegova sposobnost ne dovodi u pitanje, potvrđuje iznova ulogu muškarca kao hranitelja porodice. Prijedlog Centra također, na izvjestan način, potvrđuje pretpostavku da muškarci ne mogu ili ne bi trebali imati ulogu primarnog njegovatelja, što sugerira, shodno ovom nazoru, da muškarci primarno trebaju biti uključeni u ekonomske aktivnosti.

Druga sagovornica u grupi, Lejla, nezaposlena je majka troje djece (najmlađe od njih ima dijabetes) i njegovateljica je muža koji je u vigilnoj komi. Smješten je u kući, gdje ga ona neguje u sobi potpuno opremljenom medicinskom opremom. Uzimajući u obzir da bi njeno odsustvo iz kuće moglo imati fatalne posljedice po muža, potraga za zaposlenjem za Lejlu nije opcija.

Ona ima riješeno stambeno pitanje i identificira se kao neko ko je pripadao višoj klasi jer je njen muž, prije nego je pao u komu, bio profesor i poznati inženjer građevine. Ipak, imajući u vidu mnoge druge dodatne troškove, s obzirom na specifičnost njegovog stanja, bila je primorana početi prodavati stvari iz kuće i razmjenjivati ih za, za nju potrebnije, predmete. Dodatno, ona se u nošenju sa situacijom oslanja na pomoć porodice, prijatelja i zajednice, te na humanitarne donacije. Kako bi se emotivno bolje nosila s usamljenošću i stresom, bavi se vrtlarstvom i dekoracijom, i u fazi je pisanja knjige o njegovanju osobe u komi.

Lejla je glava porodice i brine se o domaćinstvu i potrebama svih njenih članova. Uprkos tome, stanje u kojem se nalazi njen suprug natjeralo ju je da sve

podredi njegovim potrebama, uključujući i potrebe njihove djece. Za to je posebno zabrinuta, u smislu da manjak njene pažnje prema djeci može utjecati na kvalitet njihovog života. I zaista, za njih može osigurati tek osnovne potrebe, te su djeca morala odustati od svih vannastavnih aktivnosti jer su postale luksuz koji sebi ne mogu priuštiti.

Uprkos svakodnevnim brigama oko ispunjavanja potreba njene djece, Lejlina je najveća briga šta će se desiti s njenim mužem nakon što ona dosegne godine u kojima više neće imati fizičku snagu da se brine o njemu. To je dodatno naglašeno činjenicom da se ne osjeća dovoljno zaštićenom od strane države.

Da Vam kažem, iz godine u godinu, ja sve manje vremena imam slobodnog, zato što je pacijent sam o sebi zahtjevan i sve više i više njemu treba, sve češće da se okreće. Jer zamire tkivo, zamiru krvni sudovi, usporava bioritam i onda što je nekad bilo na 3-4 sata okretanje, sad je na dva, sat i po na dva, onda masaže, to je higijena, to mora biti sve pod konac jer on na cjevčicu diše. Njega će bakterija i odnijeti jednog dana, možda kad ja posustanem, kad ni ja ne mogu više bit'. Nisam ni ja više u cvatu mladosti i onda sve manje vremena se ima za to slobodno vrijeme i onda da Vam iskreno kažem, meni se nije jednom desilo da ja zaspim za ručkom sa zalogajem u ustima. Mislim, je li razumijete, a znam ne spavat noćima i ono što zaspim, to je nekvalitetno, to nije san u pidžami, to nije san u krevetu na jastuku, ne znam da se tijelo opusti. Ja 4 godine spavam s otvorenim jednim okom i to je normalno da, jednostavno, čim se Vi ne naspavate, prvo živci stradaju.

Za ovu grupu ispitanika, intersekcija tijela i roda dominira kao izvor nejednakosti. Štaviše, očit neuspjeh države da omogući podršku pored socijalnih naknada ili da podrži njegovatelje/ice oboljelih osoba dovodi do teške i neizvjesne situacije. Čini se da nije prepoznata nemogućnost primarnih njegovatelja/ica da potražuju stalno zaposlenje, što je dodatno pojačano heteronormativnim pretpostavkama o ulogama njegovatelja/ica i izdržavanja porodice.

3.4. Osiguravanje medicinske pomoći

Briga o zdravstvenim problemima primarna je u četvrtoj grupi sagovornika, koji koriste višestruke strategije suočavanja sa ciljem ostvarivanja pristupa potrebnim tretmanima i pomoći. Imajući u vidu da je iznos naknada koje osobe u ovoj grupi primaju nedovoljan da pokrije osnovne troškove medicinskog liječenja, uključujući i pristup medicinskim ustanovama, tijelo u ovoj situaciji postaje primarni izvor nejednakosti, dok je intersekcijski čvor između tijela i klase najučestaliji. Njihova nemogućnost da rade, posebno manuelne poslove, generalno nizak nivo obrazovanja i neriješena stambena pitanja (nemanje stalnog prebivališta, neriješeni vlasnički odnosi i neadekvatan smještaj) dodatno opterećuju njihove, već teške, životne uslove.

Iako svi ispitanici imaju ozbiljne zdravstvene probleme i suočavaju se sa sličnim problemima, primjer Dragane se ističe kao posebno složen. Dragana je, prema njenim riječima, “zakovana za krevet” zbog Parkinsonove bolesti i u potpunosti zavisi od majke, koja se brine, kako o njoj tako i o njenom ocu, koji također pati od istog oboljenja. Razvoj bolesti ostavio ju je bez posla, tako da joj je jedini izvor prihoda socijalna pomoć, koja nije dovoljna niti za osnovne lijekove. Prema njenom mišljenju, jedina ostvariva opcija bila bi steći pravo na penziju, ali kako njeno liječenje nije završeno, nije bila u mogućnosti potraživati ovo pravo. Da prevaziđe ovu prepreku, morala bi platiti za dvanaest različitih medicinskih izvještaja, koje ne može priuštiti. Dodatno, ograničena mogućnost kretanja podrazumijevala bi i da mora pronaći osobu koja bi je mogla odvesti do bolnice kako bi prikupila dokumentaciju, sa ciljem obnavljanja zahtjeva za ostvarivanje prava na penziju, što je u njenom slučaju teško izvodivo. Dragana nema dobro razvijene unutarporodične odnose i tvrdi da su, nakon što je oboljela, njeni rođaci, prijatelji i komšije počeli izbjegavati njenu porodicu:

Baš smo neka mala familija, a i ovo što nas ima, svi onda nekako izbjegavaju. Kad me vide, kao, “Mi nemamo para”, a ja ne tražim. Ako ti ne osjećaš da bi trebao da mi pomogneš, kao neki član rodbine, onda šta ja imam da tražim, pa zar nije tako? (...) Dok sam radila tamo u firmi, imala sam dosta prijatelja i kolegica. Sad kad sam se razbolila, nigdje nikog.

Čini se da je ovo pozivanje na unutarporodične odnose kao mehanizam podrške, koji u ovom slučaju nije prisutan, vezan za konzervativnu prirodu sistema socijalne zaštite u BiH, gdje socijalna podrška u mnogim aspektima – uključujući brigu o oboljelima – zavisi od unutarporodičnih odnosa, prije nego od podrške i brige od strane države.

Osobe unutar ove grupe suočavaju se s kompleksnim problemima strukturne prirode, gdje ih administrativne prepreke i manjak javnih resursa sprečavaju u ostvarivanju prava na odgovarajuću pomoć i njegu. U Draganinom slučaju, ona je pribjegavala traženju pomoći od različitih institucija, kao što su Centar za socijalni rad, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS-a, čak i predsjednik entiteta. Ipak, pored jednokratne finansijske pomoći u iznosu od 500 KM, izostala je adekvatna pomoć, čak i kada je tražila smještaj u nekoj od institucija:

Da, u Banja Luci kažu; “Moraju Vas smjestiti, imaš pravo jer nema ko da se brine.” Ovdje (u Istočnom Sarajevu) kažu: “Nema takva ustanova i ne možemo ti ništa pomoći.” I onda ja sam, pošto nemam, taj bih mogla da bar se koristim s tim, kad već ne mogu da se krećem. Onda sam ja čula da ima neka ustanova u Višegradu i poslala dopis tamo da im se obraćam sa molbom da me prime. I onda se javila direktorica i kaže: “Pa Vi niste za tu ustanovu, to su za te retardirane. Vi nemate problem sa tim.” Kaže: “Mi Vas možemo primiti, ali kako ćete se Vi osjećati. Može da Vam bude još gore nego što ste sad.” Tek onda nisam uspjela da pronađem neko rješenje ni za to.

Rod, u intersekciji sa invaliditetom, igra značajnu ulogu za neke članove ove grupe. Kenan je razvedeni otac dvoje djece, nesposoban za rad zbog svog oboljenja. Socijalna je pomoć za njega važna zbog zdravstvenog osiguranja i zato što mu omogućava pribaviti hranu, lijekove i cigarete. On nema stalni smještaj i seli se skoro svaki mjesec, a tokom provedbe istraživanja, živio je sa svojom sestrom. Kako bi se nosio sa postojećom situacijom, sebi uskraćuje ishranu koje bi se morao pridržavati s obzirom na njegovo stanje, te, stoga, jede šta god mu je dostupno. Ne može posuditi nikakav novac jer zna da neće biti u mogućnosti vratiti ga naredni mjesec, imajući u vidu da redovno mora kupovati lijekove. Ponekad dobije pomoć od prijatelja i porodice, ali, kako tvrdi, to je uvijek zato što oni pronalaze vlastiti interes u tome. Dojam da se sve odvija oko novca i da će ljudi nekoga prihvatiti samo ako ima novac ili ako postoji interes da mu se pomogne, čak i kada je u pitanju porodica, duboko je ukorijenjen u njegovo razumijevanje međuljudskih odnosa. On također vjeruje da je njegova nemogućnost da ostvari “tradicionalnu mušku ulogu” hranitelja i pribavljača glavni razlog odvojenosti od supruge i djece:

(...) jednostavno nisam mog'o da radim, nisam ništa, onda ti socijalni problemi, koji, znate kako je kad porodicu imate, dvoje djece, ne mogu živiti od have, došlo je do komplikacija, do rastave, do problema.

Ipak, on je i dalje osjećao potrebu da se brine o njima jer ih nije mogao gledati kako “pate kao podstanari”, tako da im je ustupio smještaj u stanu koji mu je Centar za socijalni rad dao na korištenje. To ga je ostavilo s neriješenim stambenim pitanjem.

Sagovornici u ovoj grupi, zbog nedostatka adekvatne medicinske njege omogućene od strane države, bili su primorani preusmjeriti svu svoju energiju na osiguravanje medicinskog liječenja, lijekova i drugih vidova podrške. Kao posljedica toga, oni su na mnoge načine uskraćeni za potražnju stalnog zaposlenja i nisu u mogućnosti da se brinu o sebi na odgovarajući način.

3.5. Zavisnost od socijalne pomoći

Osnovne potrebe ispitanika ove grupe vezane su za prevazilaženje različitih barijera koje stoje pred njima kao osobama s invaliditetom i/ili osobama koje imaju člana porodice s invaliditetom. Prepreke s kojima se suočavaju u ličnim i životima svoje porodice dostigle su taj stepen da su pojedinci unutar ove grupe potpuno zavisni od socijalne pomoći i ne vide nikakvu mogućnost za poboljšanje, zbog stepena invaliditeta i njihove nemogućnosti da rade. Posebno otežavajuće za ovu grupu jeste to da nemaju porodicu i prijatelje na koje bi se mogli osloniti. Jedino na šta mogu računati su naknade koje primaju zavisno od njihovog statusa, koje se moraju raspodijeliti na širok spektar potreba (kao što su lijekovi, hrana, računi).

Za razliku od mnogih osoba u drugim grupama, svaki od sagovornika unutar ove grupe ima riješeno stambeno pitanje. Ipak, preživljavanje na bazi socijalne pomoći postavlja svakodnevni izazov, u smislu odvajanja novca za komunalne usluge i druge potrepštine. Primjera radi, Željka je starija žena s lošim zdravstvenim stanjem, koja živi sama. Zbog dugova za struju u iznosu od 200 KM, njena je glavna briga kako će i da li će biti u mogućnosti pribaviti dovoljno novca da plati račune. Imajući u vidu da je naknada po osnovu socijalne pomoći njen jedini izvor primanja (u njenom slučaju iznos naknade je 122 KM mjesečno), više od 80% naknade koju prima odlazi na račune, što joj ne ostavlja mnogo mogućnosti za pristojan život.

Moram platiti struju, moram. (I: Da, režije, ne plaćate kiriju?) Ne, da i to plaćam, ja bih štrik i ubila se, odmah završila za sva vremena (plač). (I: Nemojte plakati, gospođo. Je li ima iko kome se možete obratiti za pomoć?) Nema niko. Ovdje nema niko, more doć' da ti isključi struju, to može, pa se ostavi bez struje, pa ja idem i onda molim da mi uključe. Oni opet uključe, pa opet sve tako. (plač)

Kao i u nekim od prethodnih grupa, tijelo kao izvor nejednakosti igra važnu ulogu i u ovoj grupi i dodatno je usložnjeno siromaštvom. Tako, naprimjer, Željka, iako je u lošem zdravstvenom stanju, sebi uskraćuje lijekove kako bi platila račune. Često koristi samo one lijekove koje dobije besplatno i zbog toga je nerijetko bolesna ili hospitalizirana.

Klasa ili loša socio-ekonomska situacija, u intersekciji s tijelom oblikovala je i iskustvo Janice, starije žene s invaliditetom, majke sina s invaliditetom, o kojem se brine. Zbog toga što ne živi u glavnom gradu ili bliže mjestu gdje su smještene ustanove za socijalnu skrb, kao i druge relevantne institucije, a ujedno i zbog toga što nema novca da putuje u glavni grad, Janica nije bila u mogućnosti žaliti se na administrativnu odluku o stepenovanju njenog invaliditeta, što je odredilo visinu iznosa socijalne pomoći koja joj je dodijeljena. Vjeruje da bi joj žalba omogućila veći iznos naknade. Za sada se uspijeva nositi sa svakodnevnim izazovima isključivo se oslanjajući na socijalnu pomoć koju prima njen sin i minimalnu penziju koja joj je dodijeljena. Ipak, ovaj iznos, zajedno sa svim uštedama koje pravi, još uvijek nije dovoljan da zadovolji njihove osnovne potrebe. Kada im je potrebna pomoć, nemaju se kome obratiti, imajući u vidu da su njihove veze s porodicom i zajednicom narušene. I u ovom je slučaju naglašena uloga porodice kao oslonca, u odsustvu adekvatne podrške države.

Ukratko, s obzirom na nemogućnost da rade, kao i nedostatak podrške prijatelja, porodice ili šire zajednice, sagovornici unutar ove grupe potpuno su zavisni od socijalne pomoći. Situacija je nadalje otežana invaliditetom i lošim zdravstvenim stanjem, koje jedva mogu tretirati imajući u vidu nemogućnost pristupa odgovarajućoj zdravstvenoj njezi. Ova grupa nije imala nikakve održive strategije suočavanja, jer su neprestano brinuli o osiguravanju najosnovnijih potreba za sebe i svoje zavisnike/ce.

3.6. U iščekivanju da država “plati dug”

Sudeći prema ovoj grupi sagovornika, država je ta koja mora učiniti napore da im pomogne prevazići siromaštvo, imajući u vidu njihovu uključenost u njenu odbranu tokom rata ili upravo zbog toga što oni nose status osoba s ratnim invaliditetom. Oni smatraju da briga o sebi samima nije njihova primarna briga uzevši u obzir šta su učinili za državu u toku rata.

Kada je posrijedi obrazovanje, kao faceta unutar kategorije klasa, većina naših ispitanika u ovoj grupi ima završeno osnovno obrazovanje i pritom su, dok čekaju da država razriješi njihov status, nezaposleni. Adnan je najmlađi i najobrazovaniji u grupi. On je također jedini koji nije učestvovao u proteklom ratu, ali vjeruje da se država treba pobrinuti za njega jer je, u vrlo ranom periodu, ostao siročić i stoga nije imao iste mogućnosti kao i drugi građani. On nema nikakvu zaradu ili prihode, te je jedina pomoć na koju se oslanja stalna novčana pomoć koju prima zbog nemogućnosti da radi. Završio je srednju školu i duboko vjeruje da je nedostatak visokog obrazovanja utjecao na izbor strategija suočavanja koje može upotrijebiti:

Mislim, ja sam, nažalost srednja stručna sprema, ali samo da se vratim, izvinite, zato što, ovaj, kako nisam im'o uslova, uslova da bi ja mog'o fakultet, nisam ja glup, ja sam veoma pametan, veoma inteligentan, al' nisam im'o tih novčanih sredstava da bi mog'o upisat neki fakultet nešto, ja bi volio i žudim za tim stvarima i sad vam se vraćam, da su nam malo veće neke pomoći, da država daje, evo naprimjer, stalna novčana pomoć, možda bi ja mog'o, da je to neka solidna stvar, to vam se vraćam, možda bi ja mog'o to u životu napredovati i imati neki cilj u životu da i ja se obrazujem, ovaj, kako se zove, da i ja imam fakultet taj neki nešto, hajmo reći, što nam je danas jako bitno, obrazovanje u našoj državi, i jako puno ima ljudi neobrazovanih, ja kažem za svoj status, nisam mog'o i nisam im'o uslova da bi ja sebe mog'o, je l', hajmo reći nadograditi i još više obrazovati da imam taj neki, tu diplomu s kojom i ja mogu danas-sutra doći i reći, evo ja imam diplomu, da probam na neki lakši posao, mislim da to nije fizički posao, da bi ja mog'o doć negdje raditi sa tom diplomom gdje je lakše, jer bi ja mog'o sa svojim zdravstvenim statusom, da bi mog'o, ovaj, raditi taj pos'o koji meni odgovara i ja onda više bi se skin'o sa te socijale, je li, i da ne, i da znači ne, ne ne zavisim od njih jer od nje se ne može bukvalno ništa.

Adnan se svakodnevno sočava sa stavom da mladi muškarci ne bi trebali primati socijalnu pomoć jer su sposobni za rad, što ukazuje na općezastupljen dojam da muškarci, posebno oni u mlađim godinama, trebaju biti nezavisni. On vjeruje da bi mu bolje obrazovanje olakšalo pronalazak “nefizičkog” rada, a sada se nalazi u situaciji gdje nije u mogućnosti priuštiti fakultetsko obrazovanje, dok, usljed svog invaliditeta, nije sposoban raditi manuelni posao koji je dostupan onima s nižom naobrazbom.

Dojam da je obrazovanje nedostupno osobama u lošoj socio-ekonomskoj situaciji, vidljiv je i u Mirzinom slučaju. On je nezaposleni otac bez socijalnih primanja, koji se u ratu pridružio vojsci kao maloljetnik i koji osjeća da ne dobija podršku od države za koju se borio. Svjestan je činjenice da je osnovna škola obavezna, ali, zbog njegove nemogućnosti da plaća troškove školovanja za svoga sina, Mirza će biti primoran ispisati ga iz škole:

Što se mene tiče, za mene su svi umrli. Ne postoji nijedan da valja od načelnika opštine pa nadalje. Obraćo sam se načelniku opštine prije 5 dana. Kažem, ka'e on meni treba djetetu školski pribor, dobiće, kaže, minus. Ja ka'em što se mene tiče, ja ću ga ispisat. Ka'e meni, što, ka'e. Nemoj, dobićete kaznu. Odlično, nek' država meni k'o borcu obezbijedi da ja mogu školovat svoje dijete, ja ću ga školovat, bez razlike što on ima sve diplome, koje su okačene na zidu. (..) Moje je dijete usred snijega išlo u tenama u školu, a neće više ići. Nek' mi šalju kazne kol'ko god hoće.

Iako većina sagovornika unutar ove grupe ima neku vrstu invaliditeta, svaki od njih govorio je o percipiranoj hijerarhiji invaliditeta baziranoj na pretpostavci ko treba imati veće državne naknade. Mirza, primjera radi, ima pet neuropsihijatrijskih dijagnoza, i vjeruje da su pojedinci s fizičkim invaliditetom u boljoj poziciji od onih s psiho-socijalnim invaliditetom. Njegova nemogućnost da sebi priušti odgovarajuću zdravstvenu njegu problem je koji dijeli sa drugim ispitanicima.

Uočljiv/vidljiv invaliditet također izaziva predrasude i neravnopravan tretman. Mehmed, ratni veteran koji je bio zlostavljan u logoru i sada pati od PTSP-a i boluje od raka, osjeća da je država zakazala u vraćanju duga za sve što je proživio. Činjenica da je njegov bijes usmjeren prema državnim institucijama nije nimalo iznenađujuća, posebno nakon što je imao iskustva negativne interakcije, naprimjer, s uposlenicima Centra za socijalni rad:

Ima naša, ima naša [uposlenica], ona je gora, ona je gora, gora od mene, što se tiče bolesti. Ona je gora što se tiče, od mene, bolesti jer je ona kad mene vidi, pa nije prelazno, (psuje), ovo nije prelazno i ona se toliko uznemiri, otvara prozore, ja samo izađem'. To je toliko ponižavanje, i onda i ja nju ignorišem skroz.

Na pitanje da li iko uživa privilegiranu poziciju u društvu, Mehmed tvrdi da su to Romi zbog njihovog manjinskog statusa i da se privilegiranost ostvaruje nauštrb drugih građana grada u kojem živi:

Ja kad vidim, naprimjer, pola ciganluka i pola (naziv naselja), imaju mercedese, imaju lančice po petsto-šesto maraka, je l' me razumijete, imaju, imaju prstenje i oni dođu prvi, oni su prvi (i zagalame), razumijete, i onda bi ja nekog ubio, i oni, i oni prije dobiju. (...) to je famelija, to je

famelija, od prije četeres godina i oni se samo množe, množe, množe, šire se, razumijete, to je pleme. Iz jedne kuće pleme.(..) ja sam čovjek pošten, a to je danas teško biti jer samo prosjak je pošten čovjek, samo prosjak, a lopovi su ciganluk, hulja, oni se njija boje da ne izgube pos'o. U socijalnom.

U skladu s Mehmedovom argumentacijom, Mirza ljude koji su došli iz ruralnih dijelova BiH tokom i poslije rata i nastanili se u Sarajevu također doživljava kao "druge" i vjeruje da oni uživaju bolji status od njega, koji je rođen u Sarajevu. Ova činjenica sa sobom nosi određen simbolički status vezan za pripadnost urbanoj i, shodno tome, višoj klasi:

U ovaj grad su došli ljudi koji nikad nisu živjeli u ovome gradu i jednostavno ne znaju kako je prije taj grad funkcioniso, da su svi imali. Znači, u Sarajevu se prije moglo zaraditi, ali puno se bolje osjeća onaj koji ima na selu sad, koji je došo. Ne kažem ja, ne daj Bože niko da proživi, oni koji su proživjeli genocid i slične stvari. Ne želim to nikome više, ali boli me to zato što on pristane da ode tamo da mu radi, da mu da platu u tri mjeseca, on može preživiti. Jer on je posijo tamo 4 dunuma krompira pa će prodat taj krompir, a ja krompir u saksije Boga mi ne mogu prodavat, iz saksija neće ništa niknut. Ja nemam, na asfaltu sam se rodio i prije opet dobiju ti poso, nego mi koji smo se rodili ovdje u ovome gradu, koji smo dali mladost i život za ovaj grad. Žao mi je što nisam bio, nekad poželim da sam bio na strani srpske vojske, možda bi bolje proš'o nego ovdje.

Za Ibrahima, nezaposlenog borca koji živi u siromaštvu, činjenica da nije mogao uživati pravo na socijalnu pomoć, donekle je vezana za etnicitet kao izvor nejednakosti, iako on duboko vjeruje da ima pravo na pomoć zbog svog učešća u ratu i lošeg zdravstvenog stanja:

Ja kažem ovdje sam se rodio i moje porijeklo je odavde, ja bih se opet borio, ali kod nas ne valja, sad za sada, ja ne znam što, ja nemam ni hljeba. Gdje god se obratim, ne valja. Ili boja kože ili ime mi ne valja, nešto jeste.

Ovaj ispitanik, ipak, nije bio direktan u identificiranju sebe kao pripadnika određene etničke grupe.

Imajući u vidu da su svi naši ispitanici u ovoj grupi, osim Adnana, učestvovali u ratu i da dijele mišljenje da ih je država zapostavila, njihova željena strategija suočavanja je napustiti zemlju, jer vjeruju da im druge zemlje, čak i kao korisnicima socijalne pomoći, mogu omogućiti bolje životne uslove.

3.7. Oslanjanje na podršku zajednice

Kako bi prevazišli siromaštvo i zadovoljili osnovne potrebe, pojedinci unutar ove grupe u potpunosti se oslanjaju na susjede, porodicu i zajednicu. Ono što ovu grupu čini drugačijom od onih u kojima je izražena potpuna zavisnost od socijalne zaštite jest podrška koju primaju u zajednici. Drugim riječima, oni se u nošenju sa svakodnevnim izazovima oslanjaju na socijalni kapital koji imaju.

Većina sagovornika u ovoj grupi su starije osobe koje se približavaju poznim godinama i većina ih se suočava s različitim zdravstvenim problemima koji im onemogućavaju potragu za drugim izvorima finansiranja, pored socijalne pomoći. U ovoj grupi preovladavaju žene, što nije iznenađujuće, imajući u vidu da starije, slabije obrazovane žene imaju najveću vjerovatnost da budu izložene siromaštvu. Njihov invaliditet, dob, klasa (s obzirom na to da imaju izuzetno niske mjesečne prihode) i rod, ukrštaju se kao izvori nejednakosti.

Fikreta je starija žena s invaliditetom koja živi sama i u ekstremnom siromaštvu. Živi u potpuno uništenoj kući bez vode i struje, u kojoj je tek jedna soba jedva adaptirana za život. Susjed joj je dozvolio da koristi njegovu struju i vodu iz njegovog bunara. Kao i mnoge druge žene u ovoj grupi, ona je zahvalna na socijalnoj pomoći, jer je “bolje imati nešto nego ništa”. Ipak, uzimajući u obzir nedovoljan iznos koji prima i imajući u vidu da su njeni porodični odnosi narušeni, jedini način da se nosi s postojećom situacijom je oslanjanje na pomoć susjeda:

Ma nemam, šta bi Vam rekla, eto samo kažem, zadovoljna sam kad ima, daju, pomognu, ne odbiju, kad nema, što kažu, ne možeš nikom dušu uzet ako nema. A onda kad ja ‘vako tražim po njivici nešto da nađem il’ ubodem, il’ nešto komšija nekad, neuzubila o’suje, nije dotle došlo, što ne tražiš, nezgodno je meni, rek’o, iskat’, daj joj kaže šta ima, nek’ jede. Eto, znaju za mene, kad imaju, donesu mi, kad nemaju, malo luka, malo krompira, malo onog, a ja zadovoljna kad da krišku hljeba ako sam gladna.

Tri sagovornice u ovoj grupi izrazile su snažan identitet radnika i radile su dovoljno dugo da steknu penziju (uglavnom su u pitanju sagovornice sa završenim drugostepenim obrazovanjem). No, kako doprinosi za penzijsko-invalidsko osiguranje nisu bili uplaćivani redovno, one nisu bile u mogućnosti ostvariti pravo na penziju, ali su stekle pravo na “kompenzaciju” u formi stalne socijalne pomoći.

Safet, stariji čovjek s invaliditetom i jedini muškarac u ovoj grupi, tvrdi da je živio mnogo bolje prije rata, kada je posjedovao mali restoran. Poslije rata pokušao je pokrenuti biznis iznova, kao i pronaći neki drugi posao, ali se njegovo zdravlje pogoršalo, spriječivši ga u tom naumu. Izražen identitet radnika i uvjerenje da osoba vrijedi nešto samo ako može da radi još uvijek definira njegov pogled na situaciju u kojoj se nalazi. On je shrvan činjenicom da je korisnik socijalne pomoći i da nije sposoban da radi. Kada upoređuje svoju situaciju sa drugima, on vjeruje da su oni koji žive u Sarajevu u boljoj poziciji i da primaju veće iznose naknada,

posebno ratni vojni invalidi. Također, tvrdi da Hrvati u njegovom gradu uživaju veća prava i da mogu steći više jednokratnih pomoći i veće naknade od Bošnjaka, što je etnička grupa s kojom se on identificira. Tvrdi da je situacija takva zbog direktora Centra za socijalni rad, koji je Hrvat. Safet, stoga, na svoj etnicitet gleda kao na direktan izvor nejednakosti.

Spona između rada i boljeg dojma o sebi, te nezavisnosti, primijećena je i kod muškaraca i žena, ali svakodnevno preživljavanje s kojim se suočavaju žene u ovoj grupi rezultiralo je negacijom dominantnih očekivanja uloga žene u patrijarhalnom okruženju. Primjera radi, Jelka je starija žena koja prima socijalnu pomoć nedovoljnu da pokrije sve troškove i stoga se, uglavnom, mora oslanjati na pomoć zajednice. Dodatno, ona mora kriti svoje prihode od muža, koji je zavisnik od alkohola kako bi sebi mogla osigurati osnovne potrepštine. Izjavila je da joj je drago što se nije konformirala rodnoj ulozi i rodila dijete, jer bi to samo pogoršalo njenu situaciju.

Utjecaj patrijarhalnih društvenih normi jasno je vidljiv i u slučaju Zumre, koja je u mlađim godinama vjerovala da je ženi mjesto u kući. Ipak, kasnije je razvila jak identitet radnika i, kako tvrdi, čak zapostavila kćerku u tom procesu, zbog čega se danas kaje. Sličan niz normi vidljiv je i u slučaju Safeta, koji tvrdi da ga je supruga napustila i odvela djecu jer on nije bio u mogućnosti finansijski brinuti za porodicu te je, stoga, 'zakazao' u svojoj ulozi muškarca kao hranitelja porodice.

Ova grupa, koja se sastoji uglavnom od bivših radnika/ica koji sada više nisu u mogućnosti raditi, potpuno je zavisna od socijalne pomoći u osiguravanju osnovnih životnih potreba. Ono što je izdvaja od ostalih grupa zapravo je činjenica da oni imaju podršku zajednice i članova porodice u postizanju pristojnog standarda života, što, možda, sugerira bolje shvaćene i prepoznate potrebe ove grupe u odnosu na prethodnu grupu.

3.8. Vođenje normalnog života

Dvoje sagovornika iz ove grupe vjeruje da nema nikakve potrebe da mijenjaju bilo šta što se tiče njihovog statusa, te da im socijalna pomoć omogućava da žive 'normalno' i osigurava dovoljno nezavisnosti kako se ne bi oslanjali na pomoć drugih ljudi. Iako oboje tvrde da je iznos naknade koju primaju nedostatan, uz određene povremene poslove i agrikulturne aktivnosti, taj iznos za njih je dovoljan da funkcioniraju "normalno" i da se u potpunosti integriraju u svoje zajednice. Prema njihovom shvatanju, vođenje normalnog života znači živjeti isto kao i bilo koji drugi član društva koji nije korisnik socijalne pomoći te da, u tom smislu, prihodi koje dobivaju zadovoljavaju njihove potrebe.

Nezavisno od fizičkog invaliditeta koji oboje imaju, puni su energije i potpuno su uključeni u svakodnevne aktivnosti, bile to kućne aktivnosti ili povremeni angažmani kojima osiguravaju dodatne izvore prihoda. Kao što Nusret, Rom s invaliditetom, otac dvoje djece, tvrdi:

Uvijek sam ja vani, po cijeli dan sam vani i bez obzira kakav je pos'o, bez obzira, iako sam ovako kao invalid, ne bojim se posla. Ja volim svojim rukama zaradit' nego nekome pružiti ruku, daj mi, jer to je već prešlo sve granice.

Dobivanje socijalne pomoći omogućava Nusretu da plati račune i da ne duguje ništa drugim ljudima, što mu osigurava nezavisnost, koju on itekako cijeni.

U odnosu na mnoge sagovornike u drugim grupama koji imaju maloljetnu djecu, sagovornici unutar ove grupe imaju odraslu djecu, što bi mogao biti dodatni faktor koji pravi razliku u smislu pozicije u kojoj se nalaze – njihove finansijske potrebe daleko su manje u poređenju sa porodicama s maloljetnom djecom. Živka, razvedena žena s dvoje odrasle djece, osjeća da joj naknada (invalidnina, pored penzije koju prima) omogućava da bude nezavisna i da ne traži novčanu pomoć od djece.

U smislu poboljšanja njihove situacije, sagovornici u ovoj grupi vjeruju da već čine sve što mogu da osiguraju kvalitetniji i 'normalan' život. Živka je nastanjena u ruralnom području i proizvodi vlastitu hranu (stočarstvo, uzgoj povrća i branje divljih borovnica), a od drugih osoba posuđuje samo ukoliko je to zaista neophodno. U ovom slučaju, čini se da joj socijalna pomoć daje mogućnost da bude samostalna, što donekle stvara drugačiju sliku od one da su korisnici socijalne pomoći pasivni ili isuviše zavisni od drugih. S obzirom na to da živi u ruralnom području, posjedovanje vlastitog automobila pomoglo bi joj da obavlja sve dnevne aktivnosti nesmetano, ali je vozilo luksuz koji sebi ne može priuštiti.

U zaključku, socijalna pomoć omogućava korisnicima unutar ove grupe sasvim dovoljno da budu nezavisni jer su uvidjeli da su njihove mogućnosti zaposlenja ograničene. Oni su se, zapravo, kako bi osigurali osnovne potrebe, oslonili na sebe i neekonomske aktivnosti, kao što su uzgoj hrane ili obavljanje sitnijih poslova. Tome je još doprinijela činjenica da nemaju članove o kojima skrbe te da su u relativno dobrom zdravstvenom stanju.

4.

Simbolički nivo

Kroz razgovore sa sagovornicima o tome kako oni vjeruju i osjećaju da su korisnici socijalne naknade percipirani u društvu, preovladavalo je mišljenje da su isključeni iz zajednice, praćeno osjećajem da su izloženi neravnopravnom tretmanu, da su degradirani, te da su smatrani 'parazitima'. Fatima, koju smo spomenuli ranije, nazvala je samu sebe 'socijalnim problemom'. Takve su reprezentacije nadalje provjerene kroz analizu medijskih članaka te kroz fokus-grupe u kojima su učestvovali predstavnici 'opće populacije', odnosno oni koji nisu korisnici socijalnih naknada.

Suprotno vjerovanjima nekih sagovornika da se smatraju 'parazitima', učesnici u grupnim diskusijama nisu imali negativno mišljenje o korisnicima socijalne pomoći. Naprotiv, izrazili su mišljenje prema kojem je "normalno" biti zavisn od socijalne pomoći, imajući na umu loše upravljačke kapacitete/sposobnosti političkih elita u državi. Učesnici fokus-grupa ukazali su i na to da je jaz između opće populacije i onih koji primaju socijalnu pomoć poprilično mali. S jedne strane, ovo je sugeriralo osjećaj solidarnosti s korisnicima socijalne zaštite, imajući u vidu cjelokupnu, tešku ekonomsku situaciju u zemlji. S druge strane, ovakvo shvatanje može sugerirati nedostatak razumijevanja za ekstremne nivoe siromaštva među korisnicima. Diskusije su se uglavnom vodile oko strukturalnih problema koje su učesnici fokus-grupa prepoznali kao prepreke za korisnike socijalne pomoći. Nadasve, generalni dojam stečen u grupnim diskusijama jest da će socijalna pomoć ubrzo biti potrebna svim građanima, uzevši u obzir lošu socio-ekonomsku situaciju u BiH.

Također, učesnici fokus-grupa vjerovali su da je biti korisnik socijalne pomoći najteže upravo za same korisnike zbog njihovog statusa (npr., invaliditeta ili drugih razloga zbog kojih primaju pomoć), te njihove isključenosti iz društva. Naprimjer, oni vjeruju da je osobama sa invaliditetom mnogo ugodnije kada su u društvu drugih "s istim statusom", jer se društvo nije prilagodilo, niti je prepoznalo njihove potrebe. Neki od učesnika fokus-grupa ukazali su na to da su takve razlike posebno primjetne kod mlađe populacije, gdje djeca kriju da su siromašna i da njihovi roditelji primaju socijalnu pomoć kako bi izbjegla mogućnost izrugivanja od druge djece. Ukazali su i na to da se na romsku i siromašnu djecu gleda pejorativno.

Smatraju da se korisnici socijalne pomoći moraju osloniti primarno na same sebe, da moraju potraživati svoja prava i boriti se za mjesto u društvu. Osim toga, dominiralo je i mišljenje da opće mnijenje generalno nije zainteresirano za takve slučajeve i da pomaganje osobama u lošoj socio-ekonomskoj situaciji postaje

sve teže zbog sve većih finansijskih problema šire populacije. Zanimljivo je i to da su učesnici fokus-grupa naglasili da su veće šanse da će oni “koji nemaju” prije pomoći onima u potrebi, nego oni koji imaju i više nego što im je potrebno. Ovo potvrđuje dojam o solidarnosti među osobama u sličnoj socio-ekonomskoj situaciji, kao i uvjerenje da je većina građana u tom smislu ugrožena.

Dodatno, naglašen je i problem diferencijacije među korisnicima unutar iste kategorije korisnika, jer su neki percipirani kao privilegirani i u mogućnosti da dobiju više od svog statusa nego drugi korisnici u istoj kategoriji. Nekoliko je učesnika, naprimjer, naglasilo da Romi uživaju poseban status jer pripadaju manjinskoj grupi, te da ratni veterani s invaliditetom uživaju veće naknade nego drugi pojedinci s invaliditetom ili ostali korisnici socijalne pomoći – što korespondira s izjavama intervjuiranih korisnika socijalne pomoći, koji su upoređivali svoj status s drugima. Drugim riječima, etnicitet se u ovoj situaciji isticao kao privilegija za Rome, s obzirom na to da su učesnici dijelili mišljenje da oni pomoć primaju zbog institucionalno privilegirane pozicije kao prepoznata manjina u zemlji. Klasa i socio-ekonomske razlike također su uzimane u obzir u slučaju ratnih vojnih invalida, koji su percipirani kao oni koji uživaju političke privilegije kodificirane zakonom, imajući u vidu njihovu ulogu u ratu.

Mišljenja učesnika o tome da li korisnici socijalnih naknada čine sve što je u njihovoj moći da prestanu biti korisnici pomoći bila su različita. Neki su vjerovali da korisnici nastoje održati svoj status korisnika socijalne pomoći te da bi čak odbili i ponudu za posao ako plaća nije u visini koju bi oni očekivali. Drugi, pak, vjeruju da su korisnici u potrazi za različitim izvorima finansiranja kako bi osigurali minimalne uslove za egzistenciju. Ipak, svi podjednako vjeruju da bi se socijalna pomoć trebala ukinuti u slučaju onih pojedinaca koji mogu raditi, a odbiju ponudu za zaposlenje.

Široko rasprostranjeno mišljenje među učesnicima fokus-grupa jeste to da država treba biti odgovorna za korisnike socijalne pomoći, te da raspolaže s dovoljno novca, ali da postojeći resursi nisu pravilno raspoređeni. Ovo je popraćeno vjerovanjem da se javni novac troši unutar sistema a da uopće ne dolazi do korisnika socijalne pomoći. Smatraju da su naknade koje korisnici socijalne zaštite primaju “degradirajuće” i “ispod ljudskog dostojanstva” jer se njima tek jedva mogu priuštiti osnovne potrebe. Kriteriji za dobivanje socijalne pomoći smatrani su veoma oštrim, a prevladavajuće mišljenje bilo je da neko mora biti u “očajnoj poziciji” da bi primao pomoć. U isto vrijeme, bio je prisutan i dojam da mnogi od onih kojima je socijalna pomoć potrebna i ne pokušavaju potraživati ovo pravo s obzirom na složene i skupe procedure koje se moraju slijediti ukoliko se potražuju socijalne naknade. Prema mišljenju učesnika fokus-grupa, sve osobe u nepovoljnoj poziciji trebaju imati koristi od socijalne zaštite i zbog toga diskriminacija između tipova korisnika/kategorija ne bi trebala postojati.

Ipak, učesnici su dijelili mišljenje da osobe s invaliditetom i oboljeli, starije osobe, te djeca sa poteškoćama u razvoju trebaju biti prioritetni primaoci pomoći. Starije osobe percipirane su kao posebno ranjive jer se na druge korisnike gledalo kao na sposobnije da pronađu dodatne izvore prihoda kako bi odgovorili na svoje

potrebe. Ovo je bilo u skladu s uvjerenjima nekih od naših mladih sagovornika, kao što je Adnan, koji su osjećali da ih društvo osuđuje zbog uvjerenja da mladi ljudi trebaju raditi, a ne primati socijalnu pomoć.

Glavni krivac za loše stanje korisnika socijalne pomoći bila je, prema viđenjima učesnika fokus-grupe, upravo “država”. Mnogi su se složili da je država nesenzibilna kada je riječ o korisnicima socijalne pomoći i da niko u državnim strukturama ne želi preuzeti odgovornost za propuste u sistemu socijalne zaštite. Posebno je naglašen problem nespremnosti uposlenika javnih institucija da informiraju osobe u potrebi o pravima koja imaju te da, kao rezultat te nespremnosti, korisnici ne iskorištavaju sve prednosti socijalnog sistema. Ovo je, nadalje, u vezi sa složenim administrativnim procedurama i mogućim zloupotrebama, što znači da odsustvo koordinacije i propusti unutar sistema ostavljaju prostor za zloupotrebu, kako od uposlenika različitih javnih institucija tako i od korisnika koji potražuju prava na socijalnu pomoć. Takva je praksa prepoznata kao jedan od faktora koji sprečavaju da pomoć dobiju oni koji je zaista trebaju.

Diskurs o potrebama korisnika i njihovim pravima, s jedne strane, i nespremnost države da ispuni socijalnu ulogu, s druge, nadalje je potvrđen analizom medijskih članaka u BiH. Kada izvještavaju o socijalnoj pomoći i njenim korisnicima, mediji pišu o tome kako nadležni organi u BiH ovaj problem generalno ignoriraju, kao što je navedeno u članku “Hoće li država pomoći i građanima?”²⁵

... [O]snovni zadatak države je da štiti minimalni dohodak građana, koji se odnosi na prehranu, zdravlje, stanovanje i obrazovanje, pri čemu se pretpostavlja da je to političko pravo građana, a ne milosrđe.

Autor uspoređuje BiH s drugim državama bivše Jugoslavije (npr., Hrvatskom ili Makedonijom), zaključujući da je država zakazala u zaštiti ugroženih slojeva stanovništva. Osim toga, vladajuće strukture predstavljene su kao nezainteresirane za poboljšanje statusa korisnika socijalne pomoći.

S druge strane, mediji izvještavaju i o generalnom stavu da država nema novca, te o tome da bi bilo kakav naredni korak prema reformama sistema socijalne zaštite morao uključiti detaljnu reviziju postojećih listi korisnika i određene zakonske amandmane kako bi se sredstva redistribuirala. Ovo se, primjera radi, navodi u članku objavljenom u dnevnom listu *Oslobođenje*,²⁶ u kome se izvještava da se dodatak za tuđu njegu i pomoć osobama starijim od 65 godina ukinuo zbog amandmana na relevantni kantonalni Zakon o socijalnoj zaštiti (Kanton Sarajevo).²⁷ Iznos će, kao što se navodi, biti alociran na druge kategorije korisnika socijalne pomoći, što ukazuje na nedostatak finansijskih sredstava države

---

²⁵ Eldar Dizdarević, “Hoće li država pomoći i građanima?”, *Oslobođenje*, 2. 12. 2014, str. 11.

²⁶ Jasmina Mališević, “Ukida se dodatak za tuđu njegu i pomoć starijima od 65 godina”, *Oslobođenje*, 4. 5. 2014, str. 15.

²⁷ Razlog leži u odluci Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, shodno propustu implementiranja odluke Suda.

da pruži oba tipa pomoći. Narativ o fiskalnoj konsolidaciji u kontradikciji je s dojmom učesnika fokus-grupa da ima dovoljno državnog novca, ali da se on troši na državne institucije, radije nego na one kojima je pomoć zaista potrebna.

Primjer o predstavljanju korisnika socijalne zaštite od strane državnih službenika, kao što se prenosi u jednom članku, ukazuje na drugačiji narativ. Ono što se može zaključiti iz izjava kantonalnog ministra za socijalna pitanja²⁸ jeste da država usmjerava svoje napore na minimiziranje mogućnosti prevare u socijalnoj pomoći, uglavnom reduciranjem iznosa naknade koje dodjeljuje. Ministar je izjavio da je takva vrsta zloupotrebe prilično prisutna. Ovo ukazuje na tendenciju predstavljanja korisnika socijalne zaštite kao 'parazita' koji traže načine na koje će eksploatirati državu i, shodno tome, skretanje fokusa s propitivanja funkcionalnosti sistema kao takvog.

Kao što je navedeno u nekoliko članaka²⁹, korisnici socijalne zaštite suočavaju se sa nepravednim tretmanom zbog invaliditeta, drugih ličnih karakteristika ili statusa, te mjesta prebivališta. U člancima se spominje da određene pravne odluke nisu implementirane ili su implementirane tek parcijalno u određenim kantonima. Smatra se da Kanton Sarajevo nudi najbolji tretman i usluge, što, na koncu, ukazuje na nejednak tretman uslovljen mjestom stanovanja, te, napose, stanovanjem u urbanoj ili ruralnoj sredini.³⁰ Primjera radi, kao što se navodi u članku "Naknade za djecu sve manje dok postajemo zemlja staraca",³¹ nemaju svi kantoni jednako reguliranu oblast zaštite porodica sa djecom, što onemogućava da porodice u nekim kantonima primaju dječiji dodatak.

U jednom članku, država je predstavljena kao neosjetljiva i nesvjesna potreba korisnika. Takva nemarnost, pokazalo se, rezultira društvenim isključivanjem korisnika socijalne zaštite, posebno osoba s invaliditetom.

*To je težak život i mislim da sistem vrlo često ne poznaje potrebe osoba s invaliditetom. Mnogi od njih nemaju osnovne uslove za život, posao, primanja, neophodne uslove da bi samo ostvarili mogućnosti da izađu iz sobe ili kuće, dakle, pravo na kretanje i dostojan život.*³²

Tako, iznos koji korisnici socijalnih naknada primaju smatra se degradirajućim jer ne može osigurati ni nabavku osnovnih potrepština, što su ujedno naglasili i učesnici fokus-grupa.

²⁸ Safet Huremović, "Postigli smo čudo sa novcem koji smo imali", *Oslobođenje*, 13. 1. 2014, str. 19; Muamer Bandić, "Nismo dužni direkciji 1,8 miliona KM", *Oslobođenje*, 28. 1. 2014, str. 12.

²⁹ E. Duvnjak-Šalaka, "Naknade za djecu sve manje dok postajemo zemlja staraca", *Dnevni avaz*, 9. 7. 2014, str. 10; Huremović, "Postigli smo čudo sa novcem koji smo imali"; V. Stevanović, "Desetine hiljada invalida mogu tužiti BiH?", *Dnevni avaz*, 29. 3. 2014, str. 7.

³⁰ Vidi: Huremović, "Postigli smo čudo sa novcem koji smo imali"; Duvnjak-Šalaka, "Naknade za djecu sve manje dok postajemo zemlja staraca".

³¹ Duvnjak-Šalaka, "Naknade za djecu sve manje dok postajemo zemlja staraca".

³² Stevanović, "Desetine hiljada invalida mogu tužiti BiH?", str. 7.

Dodatno, kako je vidljivo i u opažanju Vasića, da biste “uživali prava na [dječiji] doplatak, koji je mizeran po sebi, morate biti, doslovno, ekstremno siromašni”³³. Pri izvještavanju o problemima koji se tiču dječijih doplataka, mediji su propustili spomenuti važnost ovih naknada za žene.³⁴ No, posmatrajući situaciju kroz rodnu prizmu, može se govoriti o generalnom naporu države da nagradi i ohrabri rađanje djece kroz osiguravanje većih novčanih naknada za drugo, treće i četvrto dijete, kao što je bio slučaj u RS-u u 2014. godini.³⁵

Mediji i učesnici fokus-grupa dijele brigu o starenju populacije i padu nataliteta. Dok je podtekst taj da država na ovaj način nastoji ohrabriti žene da imaju više djece, problem je u tome što su te naknade niske i ne ostvaruju svoju funkciju, na šta su učesnici fokus-grupa i ukazali. U isto vrijeme, pitanja brige o djeci i podrške zaposlenim ženamamajkama ostaju netaknuta, iako su očito mnogo važnija za žene jer su one te koje donose reproduktivne odluke. Učesnici fokus-grupe naveli su da su žene, posebno trudnice, u generalnoj potrebi za pomoći, ali je pitanje brige o njima izostalo. Generalno, diskurs o rodu u ovom slučaju čini se marginalnim, što ukazuje na opći manjak znanja o ulozi roda kao mogućeg determinirajućeg faktora u siromaštvu.

Dok je značajna društvena stigma koja okružuje osobe sa duševnom bolešću primijećena kod naših sagovornika (oboljenje Damirove supruge učinilo je da ih prijatelji i porodica napuste, dok je Fatima istaknula da bi skrivala svoje mentalno oboljenje od uposlenika u strahu da je ne otpuste), na tu se stigmatu u fokus-grupi ili medijima nije tako otvoreno ukazivalo.

Možda iznenađujuće, generalna simbolička reprezentacija osoba koje primaju socijalnu pomoć nije bila da su oni ‘paraziti’ koji žive na račun države, kako su to očekivali sagovornici, nego da su u pitanju osobe koje legitimno trebaju pomoć i koje vode veoma težak život. Uvjerenje da država svoje resurse ne distribuira adekvatno, te generalno loša socio-ekonomska situacija, rezultirali su poistovjećivanjem pripadnika opće populacije sa korisnicima socijalne pomoći. Kako je jedan učesnik fokus-grupe istakao, i oni su pristali biti dio fokus-grupe kako bi primili malu naknadu:

I mi smo, svi smo mi ovdje došli uz dodatna svoja primanja iskoristiti ovaj kupon, takva nam je država da se čovjek može snalaziti, ne sad ne govorim o nama koji nismo korisnici socijalne zaštite, a kamoli o ljudima koji će raditi sve da bi zadovoljili to sve, znači bukvalno da se snalaze i to je to.

Vrlo je vjerovatno da je ideja da država mora osigurati opće dobro za svoje građane zaostavština izdašnog sistema socijalne zaštite bivše Jugoslavije,

---

³³ Bojana Vasić, “Dječiji dodatak za više mališana”, *Nezavisne novine*, 24. 11. 2014.

³⁴ Duvnjak-Šalaka, “Naknade za djecu sve manje dok postajemo zemlja staraca”, str. 10.

³⁵ Vasić, “Dječiji dodatak za više mališana”.

koji je bio “izgrađen na principima solidarnosti i jednakosti”³⁶, što je i razlog humanitarnog stava generalne populacije prema korisnicima socijalne pomoći. Prevladavalo je i mišljenje da su korisnici daleko od pasivnih zavisnika. Radije, oni se percipiraju kao marljivi i spremni ‘učiniti sve da sastave kraj s krajem’. Dakle, ideja da država mora pomoći obespravljenim građanima lako se uparuje sa neoliberalnim poimanjem da se pojedinci moraju ‘sami snalaziti kako umiju’: ove dvije vrijednosti, koje imaju tendenciju da se kose jedna sa drugom, čini se, koegzistiraju u harmoniji. Dojam da korisnici zloupotrebljavaju sistem socijalne zaštite uglavnom dolazi od državnih službenika, što je u neskladu sa dojmovima opće populacije.

Ukratko, kada su u pitanju centralne kategorije nejednakosti uočene na simboličkom nivou, reprezentacija korisnika socijalne pomoći najviše se vezuje za klasu i tijelo, podržana tvrdnjom da su osobe koje se suočavaju s najgorim životnim uslovima, starije osobe i osobe s invaliditetom oni koji trebaju najviše uživati prava na socijalnu pomoć. Kao što se može vidjeti u uzorku relevantnih novinskih članaka koje smo analizirali, rod nije bio direktno prisutan u simboličkoj reprezentaciji korisnika socijalne pomoći.

---

³⁶ Marija Stambolieva, introduction to *Welfare States in Transition: 20 Years after the Yugoslav Welfare Model*, ur. Marija Stambolieva i Stefan Dehnert (Sofia: Friedrich Ebert Foundation, 2011), str. 12.

5.

Strukturalni nivo

Cilj je analize strukturalnog nivoa provjeriti da li i kako javne politike i institucije prepoznaju i adresiraju izvore nejednakosti, s tim u vezi samoidentificirane potrebe i strategije svakodnevnog suočavanja kod osoba koje su, ili bi, pak, trebale biti, korisnici sistema socijalne pomoći. Kako bi se odgovorilo na ova pitanja i ostvario detaljan uvid, problemi na strukturalnom nivou na koje su ukazali sagovornici analizirani su sa osvrtom na relevantne zakone i politike, te grupirani oko nekoliko tema.

5.1. Razlike u novčanim davanjima unutar države

Najučestalije mišljenje koje su sagovornici isticali, a koje je bilo prepoznato i na simboličkom nivou, jeste da je sistem nepravedan. Nekoliko je problema istaknuto kao dio predodžbe o nepravednosti sistema, poput nesposobnosti sistema da adresira pitanje trenutne socio-ekonomske situacije, loše definiranih kriterija za ostvarivanje prava na socijalnu pomoć, kao i ostavljanja prostora za zloupotrebu i loše upravljanje resursima. U skladu s dojmom da je nepravedan, stoji i tvrdnja da sistem ne pruža adekvatnu pomoć i zaštitu različitim kategorijama korisnika socijalne pomoći. Druga općepriputna kritika jest da su sredstva socijalne pomoći nedovoljna, da se transferi ne distribuiraju na vrijeme, kao i da postoji učestala redukcija ovih iznosa.

U smislu kriterija i iznosa, temeljni principi ove vrste pomoći uspostavljeni su različito među entitetima, te su dodatno usložnjeni unutar FBiH. Prema relevantnom zakonodavstvu, iznosi stalne socijalne pomoći variraju između 10% i 20% iznosa prosječne neto plaće u FBiH zavisno d kantonalne regulacije, a određuju se u skladu s brojem članova porodice i mjesečnim prihodima.³⁷ Iako je ova obaveza predviđena Okvirnim zakonom o socijalnoj zaštiti u FBiH, neki kantoni čak i ne pružaju takvu pomoć usljed nedostatka finansijskih sredstava za ovu namjenu. U onim kantonima gdje se ove naknade isplaćuju, iznosi ne ispunjavaju svoju svrhu pomaganja ljudima u siromaštvu ili u riziku od siromaštva a sa ciljem omogućavanja izlaska iz takve situacije. Naprotiv, relativno niski iznosi uglavnom zadržavaju pojedince ispod linije siromaštva. Uzme li se u obzir da većina naših

---

³⁷ Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*.

ispitanika prima stalnu socijalnu pomoć u iznosu od cca. 120 KM³⁸, te se taj iznos uporedi sa osnovnim potrepštinama koje sebi moraju priuštiti, takvoj kritici itekako ima mjesta. Drugim riječima, iznos koji imaju na raspolaganju za svaki mjesec samo je trećina iznosa mjesečne potrošačke korpe u BiH (cca. 800 KM).³⁹

U Republici Srpskoj, socijalna pomoć uključuje stalne novčane naknade i zdravstveno osiguranje za korisnike i članove njegove/njene porodice. Iznos se izračunava u odnosu na prosječnu plaću u ovom entitetu u prethodnoj godini i iznosi 15% za jednočlanu porodicu (dakle, 163 KM mjesečno), 20% za dvočlanu porodicu, 24% za tročlanu porodicu, 27% za četveročlanu porodicu i 30% za porodicu od pet ili više članova. U Brčko distriktu, stalna socijalna pomoć određuje se u iznosu od 21% prosječne mjesečne plaće (cca. 170 KM).⁴⁰ Prema izvještaju UNICEF-a koji daje Custom Concept⁴¹, korisnici u Brčko distriktu koji primaju stalnu socijalnu pomoć imaju, pored finansijske, pristup i širokom spektru tipova pomoći i usluga: zdravstveno osiguranje, koje je omogućio Centar za socijalni rad, besplatna dnevna skrb o djeci predškolskog uzrasta, pokrivanje troškova putovanja, te troškovi medicinskog liječenja.

U svakom slučaju, druga prava i usluge predviđene zakonima korisnici su rijetko u mogućnosti uživati, imajući u vidu raspodjelu odgovornosti među entitetima, kantonima i općinama kao i nedostatak sredstava u budžetu. Ovo rezultira različitim primjenom kriterija, iznosima pomoći koji široko variraju i pojavom nejednakosti u odnosu na mjesto prebivališta unutar iste kategorije korisnika.

Analiza Svjetske banke iz 2009. godine pokazala je da je neadekvatno targetiranje marginaliziranih građana i prisustvo diskriminacije, kao posljedice sistema socijalne zaštite baziranog na statusu radije nego na potrebama, rezultiralo sistemom koji je "fiskalno neodrživ, ekonomski neefikasan i socijalno nepravedan".⁴² Privilegiranje ratnih vojnih invalida koji primaju socijalnu naknadu baziranu na njihovom statusu (prije nego na potrebi) učinilo je da je znatno manje novca dostupno za naknade koje se dodjeljuju na osnovu prihodovnog cenzusa, kao što su neratne invalidnine, dječiji dodatak i stalna socijalna pomoć. Kao rezultat toga, ovi su korisnici socijalne pomoći neadekvatno pokriveni socijalnim naknadama. Druge studije sugeriraju nedostatak adekvatne zaštite za najranjivije korisnike, kao i to da je alokacija dostupnih resursa disproporcionalna. Primjera radi, prema analizi Inicijative za bolju i humaniju inkluziju (IBHI) i Univerziteta u

³⁸ Maastricht University Graduate School of Governance i IBHI, *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH*, str. 30.

³⁹ "Prosječna plaća u BiH za 10 godina povećana za 321, a potrošačka korpa za 466 KM", *Klix.ba*, 30. 11. 2014.

⁴⁰ "Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko distrikta BiH", *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH* 1/00, član 39.

⁴¹ Custom Concept, *Finalni izvještaj*, str. 20.

⁴² Svjetska banka, *Socijalna davanja u Bosni i Hercegovini: Kreiranje održivog sistema socijalne zaštite zasnovanog na stvarnim potrebama* (Svjetska banka, 2009), str. 6.

Maastrichtu,⁴³ 54,3% ukupnog budžeta Federacije BiH u 2011. godini utrošeno je na naknade za ratne veterane, a ostatak na druge kategorije korisnika (npr., porodice sa djecom, osobe s invaliditetom itd.). Kako je istaknuto u OSCE-ovom izvještaju iz 2012. godine, iznos mjesečnih prihoda koji osobi omogućava pravo na ostvarivanje stalne socijalne pomoći toliko je nizak da “veliki broj osoba koje su tek iznad tog stepena prihoda, neće primati nikakvu pomoć, iako se njihovi prihodi ne mogu smatrati primjerenim”.⁴⁴

5.2. Administrativne prepreke i neprikladan tretman

Uprkos nekim individualnim, pozitivnim iskustvima sa sistemom socijalne pomoći, većina ispitanika vjeruje da ustanove socijalne skrbi nisu prilagođene korisniku te da ne pružaju odgovarajuću podršku, što je problem koji je uočen i na simboličkom nivou. Učesnici fokus-grupa i nekoliko naših sagovornika dijele mišljenje da uposlenici u relevantnim institucijama (centri za socijalni rad, općinska administracija), ali i organizacijama ne tretiraju korisnike na adekvatan način, te da nude veoma malo ili nikakve informacije potencijalnim korisnicima o tome šta su njihova prava i kako ih steći.⁴⁵ Odbijanje uposlenice javne kuhinje da Fatimi dodijeli paket hrane, zbog njenog “dobrog izgleda”, izuzetan je primjer samovolje osoba u odlučivanju da li će neko primiti pomoć uzevši u obzir moć odlučivanja koju je pojedinac u mogućnosti upotrijebiti, te imajući u vidu manjak mehanizama odgovornosti kojima bi se ovakvo diskriminatorno ponašanje moglo sankcionirati. Zakoni o socijalnoj zaštiti u oba entiteta i Brčko distriktu⁴⁶ predviđaju novčane kazne u slučajevima zloupotrebe od centara za socijalni rad, ali ono što ostaje nepoznato jeste u kojoj se mjeri ove odredbe primjenjuju u praksi.

Opterećujuće i skupe administrativne procedure, kao i nemogućnost fizičkog pristupa administraciji centara za socijalni rad ili drugih relevantnih institucija sa ciljem ostvarivanja prava na socijalnu pomoć također predstavljaju značajne probleme. Ove vrste problema dodatno su naglašene u slučajevima pojedinaca nastanjenih u ruralnim područjima, koji, stoga, imaju minimalan dotok informacija

---

⁴³ Maastricht University Graduate School of Governance i Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (IBHI), *Analiza fiskalnih efekata radnih nacrti zakona o osnovama socijalne zaštite i zakona o zaštiti porodice sa djecom i implementacije indirektnog imovinskog cenzusa* (Sarajevo: IBHI, 2014), str. 7.

⁴⁴ OSCE Mission to BiH, *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina*, str. 17.

⁴⁵ Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, *Strategija deinstitucionalizacije i transformacije ustanova socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine (2014–2020)* (Sarajevo: Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, 2013), str. 17.

⁴⁶ Federalni Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa takve novčane kazne u članu 98, Zakon socijalne zaštite RS-a ističe mjere odgovornosti u članovima 142. i 145, dok Zakon Brčko distrikta definira kazne u članu 106.

ili onih koji sebi ne mogu priuštiti putovanje do institucija i/ili imaju probleme s kretanjem, kao i onih koji sebi ne mogu priuštiti različita stručna utvrđivanja invalidnosti.⁴⁷ Ovo je ilustrirano na primjeru Ajše, koja je morala tužiti vlastitu djecu kako bi mogla ostvariti pravo na socijalnu pomoć, ili Janice, koja nije mogla uložiti žalbu na procijenjeni stepen invaliditeta zbog nemogućnosti da plati put do institucije u kojoj se žalba prilaže.

5.3. Različit tretman invaliditeta

Stav da je sistem nepravedan uglavnom su iznosili sagovornici s invaliditetom koji su upoznati sa svojim pravima i zakonima koji reguliraju njihov status. Oni su, dakle, istakli da država ne djeluje u skladu sa dobrim praksama iz drugih zemalja u smislu poštivanja njihovih garantiranih prava i omogućavanja njihovog potpunog uživanja. Zapravo, iako je BiH ratificirala *Konvenciju UN-a o pravima osoba s invaliditetom* 2010. godine i razvila strategije za ujednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u oba entiteta, zvanični državni izvještaji ukazuju na značajne izazove u ispunjavanju međunarodnih standarda u ovom domenu.⁴⁸

Osim toga, najzastupljenija kritika sistema koja se tiče osoba s invaliditetom, istaknuta više puta, kako na individualnom tako i na simboličkom nivou, je ta da pojedinci sa ratnim invaliditetom, spram onih s invaliditetom nastalim kao posljedica drugih razloga, neratnoga karaktera, uživaju veća prava i veće iznose naknada. Naši sagovornici iz prve grupe (prepoznavanje tjelesnih sposobnosti), koji su osobe s neratnim invaliditetom, vjeruju da je država kreirala sistem socijalne pomoći sa dva paralelna kolosijeka, za one s ratnim i one s neratnim invaliditetom, uprkos činjenici da oni dijele iste potrebe.

Čak i površan uvid u zakonodavstvo u ovoj oblasti potvrđuje da su gore spomenute prakse doista prisutne i sadržane u pravnim odredbama.⁴⁹ U FBiH, novčane naknade i usluge koje se ne određuju prema imovinsko-prihodovnom cenzusu su one dostupne kako osobama s invaliditetom neratnoga karaktera tako i civilima koji su invaliditet stekli tokom rata, ali uslovi za takvu pomoć su prilično strogi i odlikuje ih nepravičnost. Tako, osobe s invaliditetom neratnoga karaktera mogu uživati pravo na socijalnu pomoć samo ako su ocijenjene kao osobe sa

⁴⁷ Vidi: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje, Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje, 2010).

⁴⁸ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Inicijalni izvještaj Bosne i Hercegovine o provođenju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom: po članu 35, stavu 1. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2012), str. 15.

⁴⁹ Više u: Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*; Maastricht University Graduate School of Governance i IBHI, *Analiza fiskalnih efekata radnih nacrta zakona o osnovama socijalne zaštite i zakona o zaštiti porodice sa djecom i implementacije indirektnog imovinskog cenzusa*; OSCE Mission to BiH, *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina*.

preko 90% fizičkog invaliditeta. Iznos koji mogu primati varira između 219 KM i 396 KM mjesečno, zavisno od kantona u kojem ostvaruju pravo. Nasuprot tome, civili koji su invaliditet stekli tokom rata moraju ispunjavati uslov od 60% fizičkog invaliditeta te im se dodjeljuju dostatnije novčane naknade.⁵⁰ Ratni veterani s invaliditetom primaju najmanje 725 KM, a najviše 1.845 KM ukoliko je stepen njihovog invaliditeta procijenjen na 100%.⁵¹

5.4. Manjak usluga stalne njege

Uz invalidske naknade, osobe u potrebi za stalnom njegom imaju pravo na dodatak za njegu i pomoć druge osobe, no ovo je pravo uslovno. U Republici Srpskoj, samo osoba s ozbiljnim stepenom invaliditeta može primati takvu vrstu pomoći, koja doseže 41 KM, ali samo ako je mjesečni prihod korisnika ispod tog iznosa.⁵² U FBiH, kantonalna vlada određuje iznose za njegu i pomoć druge osobe, u skladu s relevantnim zakonom.⁵³ Iznosi zavise od stepena invaliditeta, ali se razlikuju i za različite kategorije: variraju između 137,20 KM i 274,40 KM za osobe s neratnim invaliditetom, zavisno od tipa invaliditeta⁵⁴, između 253,70 i 507,50 KM za civilne žrtve rata, dok su veći iznosi predviđeni za ratne veterane.⁵⁵ U Brčko distriktu, ovi iznosi variraju od 60 do 121 KM, zavisno od invaliditeta za neratne kategorije, dok je veći iznos (koji doseže 900 KM) predviđen za civilne žrtve rata i ratne vojne invalide.

Sagovornici čije su svakodnevne aktivnosti usmjerene na zadovoljavanje potreba osoba s invaliditetom ili oboljelog/e supružnika/ice istakli su da nemaju nikakvu podršku države, osim malih iznosa koje primaju na temelju invaliditeta supružnika/ice, koji su tek dostatni da pokriju troškove računa. Imajući u vidu da su sve njihove aktivnosti podređene zavisniku, oni imaju male izgleda za zaposlenje i stoga se, kako bi odgovorili na potrebe svoje porodice, moraju oslanjati na socijalnu pomoć, humanitarne donacije, te pomoć nevladinih organizacija. Na strukturalnom nivou nedostaje prepoznavanje statusa “njegovatelja” i usluga koje bi imali na raspolaganju kako bi se donekle olakšala pozicija u kojoj se nalaze. Strategija za transformaciju socijalne pomoći u Federaciji, koju je predložilo Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, ukazuje na manjak kvalitetnih i raznovrsnih usluga njege. Tačnije, ta strategija

---

⁵⁰ Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*, str. 25.

⁵¹ OSCE Mission to BiH, *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina*, str. 18.

⁵² Ibid., str. 13.

⁵³ “Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom u Federaciji BiH”, *Službene novine Federacije BiH* 36/99, 54/04, 42/06 i 14/09, članovi 26, 60.

⁵⁴ Maastricht University Graduate School of Governance i IBHI, *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH*, str. 43, 47, 50.

⁵⁵ Varijacije nisu dostupne, ali iznos u prosjeku doseže 640 KM mjesečno.

naglašava potrebu unapređenja usluga kao što su kućna njega, pomoć pri zapošljavanju ljudi s invaliditetom, usluge lične njege i pomoći za osobe sa teškim stepenom invaliditeta, pomoć osobama sa intelektualnim poteškoćama koje žive samostalno, kao i druge forme usluga koje bi korisnicima socijalne pomoći omogućile bolju integraciju u zajednici.⁵⁶ Ova predložena unapređenja ne samo da podrazumijevaju prepoznavanje potrebne njege unutar domaćinstva, nego također imaju za cilj uvećati mogućnosti za potpuno osamostaljenje korisnika i osoba s invaliditetom.

5.5. Neadekvatan pristup zdravstvenoj njezi

Nedostatni iznosi i manjak potrebnih socijalnih i zdravstvenih usluga problemi su s kojima se osobe u potrebi za medicinskom njegom također moraju nositi. Sagovornici iz oba entiteta i Brčko distrikta izjavili su da se suočavaju s izazovima kada pokušavaju osigurati potrebne lijekove ili pomoć kako bi se nosili sa svojim oboljenjem ili invaliditetom. Pomoć koju primaju jedva može pokriti osnovne potrepštine i stoga moraju koristiti različite strategije, koje se uglavnom svode na uštedu novca nauštrb vlastitog zdravlja, koje je već ugroženo upotrebom samo onih lijekova koje sagovornici mogu priuštiti ili koje dobiju besplatno. Činjenicu da je država, kako kažu, odlučila osigurati najjeftinije lijekove, dok one skupe korisnici moraju pribaviti sami, smatraju apsurdnom.

Mnogi obespravljeni građani nemaju nikakav pristup, nominalno univerzalnoj, zdravstvenoj njezi. Drugim riječima, zakonodavstvo u FBiH propisuje zdravstvenu njegu za socijalno osjetljive grupe, kao što su djeca, trudnice i majke, osobe iznad 65 godina, osobe s invaliditetom, osobe s duševnim oboljenjima, povratnici, raseljene osobe, žrtve porodičnog nasilja, materijalno neosigurane osobe i Romi bez stalnog smještaja. Ipak, kantoni su ti kojima je ostavljeno na volju da odvoje sredstva u svojim godišnjim budžetima i osiguraju to pravo, koje u praksi često nije implementirano.⁵⁷ Od 15% osoba u FBiH i 28% u RS-u koje su isključene iz sistema zdravstvene njege u 2009. godini, većina su bili oni koji već spadaju u ranjive grupe.⁵⁸ Osim toga, zbog razlika u kvalitetu i spektru zdravstvene njege unutar različitih kantona u Federaciji, RS-u i Brčko distriktu, nejednakosti su prisutne i kada je riječ o korisnikovom mjestu stanovanja.⁵⁹ U FBiH, neke

⁵⁶ Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Strategija deinstitucionalizacije i transformacije ustanova socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine (2014–2020).

⁵⁷ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Vodič za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite* (Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2011), str. 5–6.

⁵⁸ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz zdravstvene zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje* (Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2010), str. 8–10.

⁵⁹ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve, *Vodič za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite*, str. 6.

kantonalne vlade zakazale su u implementaciji relevantnih zakona u ovoj oblasti, a ne postoji ni adekvatan mehanizam sankcioniranja na nivou FBiH koji bi pristupio ovom problemu.⁶⁰ U FBiH također postoji niz administrativnih prepreka u pristupu zdravstvenoj njezi, jer, nakon što postane nezaposlena, osoba ima 30–90 dana da se registriira na birou za zapošljavanje ili rizikuje gubitak prava na zdravstveno osiguranje. Mnogi propuste ovaj rok (oko 43%),⁶¹ što njih i njihove porodice ostavlja bez pristupa zdravstvenoj njezi. Važno je primijetiti da RS ne pretpostavlja taj rok, pa nezaposleni nisu u riziku od gubitka prava na zdravstvenu njegu.⁶² Druga je prepreka nepostojanje sistemskog mehanizma za informiranje građana o njihovim pravima kroz institucije.⁶³

5.6. Stambeni problemi

Smještaj je, prema riječima mnogih sagovornika/-ica (naprimjer, Zijad i Raza), identificiran kao značajan problem. Za osobe nastanjene u smještaju koji je osigurala država, uslovi življenja su bili nezadovoljavajući. Bosni i Hercegovini nedostaje pravni i institucionalni okvir za politike socijalnog smještaja, dok je ovo pitanje fragmentarno riješeno politikama na entitetskim, kantonalnim i općinskim nivoima.⁶⁴ Većina socijalnih politika zbrinjavanja/smještaja ograničena je na Aneks 6 Dejtonskog sporazuma, prema kojem se povratnicima i raseljenim osobama omogućavaju sredstva reintegracije i pomoć⁶⁵ – 90% korisnika socijalnog smještaja u 2015. godini bile su izbjegle i raseljene osobe.⁶⁶ Druge politike uzimaju u obzir i socijalno ranjive grupe i romsku populaciju, ali su uglavnom na *ad hoc* bazi. Među korisnicima socijalnog smještaja, skoro 40% njih živi ispod linije siromaštva,⁶⁷ što ukazuje na to da smještaj sam po sebi nije bio dovoljan u ublažavanju efekata ekstremnog siromaštva. Ovo su također naglasili neki sagovornici, koji su se, iako imaju riješeno stambeno pitanje, borili sa svakodnevnim preživljavanjem.

---

⁶⁰ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz zdravstvene zaštite?*, str. 11.

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid., str. 31.

⁶⁴ Hilfswerk Austria International, *Studija: Analiza postojećih modela socijalnog stanovanja sa preporukama za integralni model samoodrživog sistema socijalnog stanovanja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Hilfswerk Austria International, 2015), str. 50.

⁶⁵ Ibid., str. 60.

⁶⁶ Ibid., str. 54.

⁶⁷ Ibid., str. 43.

5.7. Neadekvatna i nejednaka podrška porodicama sa djecom

Na individualnom nivou, sagovornici su uglavnom izrazili mišljenje da država ne pruža adekvatnu pomoć za porodice sa djecom, dok je isto mišljenje bilo zastupljeno i u diskusijama u okviru fokus-grupa i kroz medijska izvještavanja. Jedan od problema je i činjenica da postoji trinaest odvojenih sistema socijalne zaštite, kao i taj da su u različitim zakonima i dopunama zakona koji reguliraju zaštitu porodica sa djecom⁶⁸ u FBiH, RS-u i Brčko distriktu postavljeni različiti kriteriji i iznosi naknada za socijalno ugrožene, što dalje znači da podrška na koju porodice imaju pravo varira shodno njihovom mjestu boravka. Primjera radi, dok neki kantoni uopće ne isplaćuju dječije doplatke, tamo gdje se ti dodaci isplaćuju, iznosi variraju između 12 i 33 KM mjesečno. Naknade se određuju u odnosu na imovinsko-prihodovni cenzus, koji varira između 62 KM i 120 KM, zavisno od kantona u kojem se ostvaruje pravo.⁶⁹ Nadalje, postoje i razlike u smislu vrste pomoći koju kantoni osiguravaju (npr., jednokratne naknade za novorođenčad, savjetodavne usluge za roditelje itd.), zavisno od usvojenih zakona i dopuna zakona.⁷⁰ Kao što su istakli sagovornici koji imaju djecu, dječiji doplatak nije dovoljan ni za osnovne potrebe. Ako uzmemo u obzir nizak prihodovni prag koji osoba ne smije prelaziti kako bi uopće uživala ovo pravo, jasno je da je većina njih primorana naći dodatne izvore finansiranja i uposliti druge strategije suočavanja kako bi osigurali osnovne potrebe.

Ključni aspekt ovog problema je dječija njega, s obzirom na to da su svi sagovornici koji imaju djecu spomenuli da je briga o djeci primarna prepreka u potrazi za stalnim zaposlenjem, što je uglavnom ostavilo utjecaja na žene kao njegovateljice u porodici. To se može povezati sa idejom rodno pripisane dužnosti njege, koja je jedan od prožimajućih uzroka ekonomske nejednakosti između muškaraca i žena, što, na koncu, vodi žene do siromaštva u kasnijoj dobi.⁷¹ U RS-u, zakon primorava socijalne fondove da pokrivaju dio plaća majkama sa djecom sa intelektualnim ili fizičkim poteškoćama, čime se nastoji odgovoriti na

⁶⁸ Za detaljnije informacije potrebno je pogledati: "Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom u Federaciji BiH"; "Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske", *Službeni glasnik Republike Srpske* 37/12; i "Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko distrikta BiH".

⁶⁹ Bartlett, *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*, str. 31.

⁷⁰ Mirna Jusić, *Zaštita porodica sa djecom u Federaciji BiH – Analiza situacije, ključni izazovi i reformski prioriteti* (Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, 2015), (neobjavljeni interni izvještaj, citiran s odobrenjem autorice).

⁷¹ Vidi, npr.: OECD, *Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes* (OECD, 2014); Fondazione G. Brodolini, "Background note: Gender equality in caring responsibilities over the lifecycle" (članak prezentiran na konferenciji Equality Between Women and Men, European Commission of Justice, Brussels, 19.-20. 9. 2011).

ove probleme.⁷² Javni vrtići, također predviđeni zakonima, često mogu biti teško dostupni i u nedovoljnom broju, posebno kada je riječ o ruralnim područjima. U oba entiteta zakonski je propisano parcijalno ili potpuno finansiranje predškolskog obrazovanja za porodice u socijalnom riziku, no, ono je često nadležnost općina, koje nerijetko imaju manjak finansijskih resursa za ove svrhe.⁷³

5.8. Prepreke u zapošljavanju

Sagovornici su često isticali zaposlenje kao idealnu, ali, opet, nedostižnu strategiju prevazilaženja siromaštva. Imajući u vidu da socijalna pomoć koju primaju nije dovoljna da pokrije čak ni osnovne potrebe, sagovornici čije ih poteškoće (npr., stepen invaliditeta ili zdravstveno stanje) u tome ne sprečavaju povremeno rade kako bi “sastavili kraj s krajem”. Međutim, pored drugih prepreka za zapošljavanje,⁷⁴ relevantni zakoni u ovom polju utvrđuju da mjesečni prihodi osobe ne smiju prelaziti definirani prag kako bi osoba mogla ostvariti pravo na socijalnu pomoć⁷⁵ – ako se prihod poveća, čak i neznatno, socijalna pomoć se ukida. U praksi, ovakvo uređenje destimulira osobu u potrazi za stalnim zaposlenjem i povećava šanse za rad na neformalnom tržištu rada i bez ikakve sigurnosti za posao. Stoga, pronalazak posla, kako bi potencijalno izvukli svoju porodicu iz siromaštva i eventualno postali nezavisni od socijalne pomoći, nije dugoročna opcija. Posmatrano kratkoročno, potraga za stalnim zaposlenjem suviše je skupa i previše rizična za primaoca socijalne pomoći koji se na nju oslanjaju radi zadovoljenja najosnovnijih potreba. Većina sagovornika koja je sposobna raditi mora raditi u neformalnom sektoru i prihvatiti nedovoljno plaćene manuelne poslove kako bi mogli skrbiti za svoju porodicu.

Unatoč demotivirajućim preprekama za zapošljavanje, ispravne politike zapošljavanja, krojene prema potrebama primaoca socijalne pomoći (i različitih podgrupa, kao što su žene, manjine, osobe sa nižim obrazovanjem, porodice sa djecom), koje bi ohrabrile osobe da rade i dozvolile im da, kroz rad, steknu prihode veće od socijalnih naknada, te ih motivirale da prihvate stabilnije i sigurnije

---

⁷² Maastricht University Graduate School of Governance i IBHI, *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH*, str. 75.

⁷³ Jusić, *Zaštita porodica sa djecom u Federaciji BiH*.

⁷⁴ Druge prepreke koje se tiču kategorija nejednakosti (klasa, tijelo, rod i etnicitet) dodatno su pojašnjenje u poglavlju D, Intersekcionalnost kroz razine i kategorije, kako bi se demonstriralo kako su odnosi moći prisutni na tržištu rada oblikovali iskustva naših ispitanika/ica.

⁷⁵ Prag mjesečnih primanja po porodici u FBiH determiniran je kantonalnim zakonodavstvom.

zaposlenje, parcijalne su ili nisu nikako prisutne.⁷⁶ U drugim zemljama, takve strategije obično su kombinacija različitih mjera kao što su: beneficije za rad, aktivne politike zapošljavanja, jasno definirane minimalne nadnice, te pristup besplatnim i subvencioniranim uslugama njege.⁷⁷

5.9. Ograničen pristup obrazovanju

Imajući u vidu dominantno mišljenje da ljudi s visokim obrazovanjem lakše pronalaze posao, što je također uočljivo u statistikama nezaposlenosti, naši su sagovornici izrazili nadu da će njihova djeca biti u mogućnosti da steknu visoko obrazovanje, dok su neki od njih i sami bili voljni nastaviti vlastitu naobrazbu. No, ova opcija često nije održiva imajući u vidu manjak resursa za nastavak školovanja.

Prema relevantnim zakonima u BiH, samo je osnovno obrazovanje obavezno⁷⁸, dok pojedinci odlučuju o tome žele li nastaviti svoje srednjoškolsko obrazovanje. Za korisnike socijalne pomoći, takva je opcija često nemoguća, imajući u vidu njihovu socio-ekonomsku situaciju i nedostatan iznos pomoći koju imaju na raspolaganju. Iako relevantno zakonodavstvo o srednjoškolskom obrazovanju nalaže da je srednjoškolsko obrazovanje besplatno, ako osobe prekinu proces školovanja, kao što je slučaj s Damirovom kćerkom (koja je morala napustiti školu kako bi se brinula o domaćinstvu), osoba bi, prilikom ponovnog upisa, morala pristupiti eksternom ispitu i platiti određeni iznos, a što korisnici socijalne pomoći često nisu u stanju osigurati.

Slučaj s Damirovom kćerkom ukazuje na to koliko je lako, u veoma ranoj fazi, biti isključen iz sistema školovanja zbog siromaštva, što također dovodi u plan i rodnu dinamiku kada su u pitanju ženska djeca ili adolescentkinje koje prekidaju

⁷⁶ Više u: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2009), str. 23; Inicijativa i civilna akcija i Udruženje Zemlja djece, *Izveštaj: Da li su žene u BiH zaštićene od diskriminacije? Imamo zakone, mehanizme, ali ne i zaštitu. Zašto?* (Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Udruženje Zemlja djece, 2014), str. 42.

⁷⁷ Pogodnosti na radu, obično u formi transfera ili sniženja poreza, obično se postepeno reduciraju i potom oduzmu socijalnu zaštitu zavisno od nečije visine prihoda. Stoga, one motiviraju nezaposlene osobe ili one koje primaju socijalnu pomoć, te posebno one koje imaju pristup isključivo slabo plaćenim poslovima, da rade. Vidi, npr: Herwig Immervoll i Mark Pearson, "A Good Time for Making Work Pay: Taking Stock off In-Work Benefits and Related Measures across the OECD", *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, br. 81 (2009) (Paris: OECD Publishing, 2009); Vidi, također: Mirna Jusić i Amar Numanović, *Fleksibilan rad u nefleksibilnom okruženju: Reforme institucija tržišta rada u Bosni i Hercegovini u komparativnoj perspektivi* (Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, 2015).

⁷⁸ Drugostepeno obrazovanje od najmanje tri godine obavezno je u tri kantona u Federaciji. No, ovo u praksi nije u potpunosti implementirano. Vidi: Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, Informacija o mogućnosti uvođenja obaveznog srednjoškolskog obrazovanja sa dvogodišnjim trajanjem u Federaciji (Mostar: Federalno ministarstvo nauke i obrazovanja, 2015).

svoje obrazovanje kako bi preuzele ulogu njegovateljica i domaćica. U kasnijim godinama, faktori kao što su manjak adekvatne dječije njege, kao i patrijarhalne norme, dovode do toga da mnoge žene prekinu svoje obrazovanje ili radni staž, što negativno utječe na mogućnost ostvarivanja prava na penziju, ali i na iznos kako penzije tako i plaće generalno.

Odrasle osobe koje su iskazale želju za nastavkom školovanja⁷⁹, državu smatraju nesposobnom u osiguravanju takvih mogućnosti, npr., kroz programe obrazovanja odraslih.⁸⁰ Obrazovni programi za odrasle su rijetki, sa samo 1,6% radne populacije uključene u obrazovanje odraslih,⁸¹ dok su aktivne politike tržišta rada, usmjerene na obrazovanje i programe strukovnih treninga, također nedovoljno razvijene.⁸²

Kada se pristup obrazovanju posmatra u odnosu na invaliditet, problem postaje složeniji. Za Milana, jednog od naših sagovornika sa intelektualnim poteškoćama, koji je završio osnovno obrazovanje, nastavak srednjoškolskog obrazovanja nije bio moguć. Razlog tome je činjenica da inkluzija učenika s poteškoćama u redovan obrazovni sistem nije sistematski riješena,⁸³ što znači da je država zakazala u kreiranju uslova za osobe s poteškoćama za nastavak školovanja i time im onemogućila uživanje prava na obrazovanje u punom potencijalu.

Za mnoge roditelje, veliki broj dodatnih troškova za obrazovanje dodatno komplicira mogućnost njihove djece da pohađaju nastavu. Porodice sa djecom koja pohađaju osnovnu školu moraju se nositi s dodatnim troškovima za udžbenike, odjeću, hranu i prijevoz, posebno kada je riječ o porodicama nastanjenim u ruralnim područjima. Prema jednom izvještaju, "procjenjuje se da u BiH 15% učenika osnovnih škola živi više od 3km daleko od škole gdje roditelji često djecu zadržavaju kod kuće pogotovo ako nije osiguran prevoz do škole".⁸⁴ Siromaštvo i fiksna pripadnost određenom društvenom sloju tako se perpetuiira, jer roditelji ne mogu priuštiti svojoj djeci odlazak u školu. Jedan od naših ispitanika izrazio je namjeru da ispiše sina iz škole ukoliko ne dobije pomoć od države, jer mu ne može priuštiti odgovarajuće čizme kako bi mogao ići u školu tokom zime.

---

⁷⁹ Među radničkom populacijom, 45% njih imaju nikakvu ili tek osnovnu naobrazbu (s većinskim udjelom žena), 48% ima završenu srednju školu i samo 7% ima diplome stečene poslije drugog stepena naobrazbe. Vidi: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje, Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine, str. 64.

⁸⁰ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u BiH*, str. 23.

⁸¹ Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje, Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine, str. 67.

⁸² Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u BiH*, str. 34.

⁸³ Fondacija za socijalno uključivanje, *Prioritetni problemi u sektoru ljudskih prava marginaliziranih grupa u Bosni i Hercegovini* (Fondacija za socijalno uključivanje, 2015), str. 9.

⁸⁴ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve, *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u BiH*, str. 45.

Neki pokušaji da se ove poteškoće olakšaju postoje na strukturalnom nivou. Zakonom o zaštiti porodica sa djecom⁸⁵ u FBiH propisuje se da djeca iz siromašnih porodica moraju imati osiguran besplatan obrok u školi, ali, kako je odgovornost osiguravanja ovog prava na kantonalnom nivou, ono je uglavnom zanemareno i obično se obrazlaže nedostatkom sredstava.⁸⁶

5.10. Slabe usluge za starije

Poteškoće s kojima se suočavaju starije osobe istaknute su u nizu intervjua. Oslanjanje na susjede, kada su u pitanju hrana i struja, osjećaj usamljenosti i izolacija u odnosu na širu zajednicu, uskraćenost za njegu i podršku u domaćinstvu – naprimjer, pomoć pri pripremi drva za grijanje, kao i poteškoće u smislu kretanja i putovanja (kada je, primjera radi, potrebno doći do bolnice), samo su neki od problema koje su istakli sagovornici.

BiH je jedina zemlja u regiji s nedostatkom strategija o starenju, iako bi, prema Madridskom internacionalnom planu akcije o starenju iz 2002. godine, kao članica Ujedinjenih nacija, takvu trebala i imati.⁸⁷ U okviru Madridskog plana izražena je zabrinutost činjenicom da starije žene, u značajnom broju, nadmašuju starije muškarce, što također važi i za slučaj Bosne i Hercegovine. Stoga, Madridski plan insistira na priznavanju rodničkih odlika starenja, kao i na činjenici da se situacija u kojoj se nalaze starije žene mora učiniti političkim prioritetom.⁸⁸

Ombudsmen BiH, u izvještaju o statusu ljudskih prava starijih osoba, ističe da su stariji najzastupljenija kategorija među siromašnom populacijom, između ostalog, i zbog loše ekonomske situacije te utjecaja rata i raseljavanja.⁸⁹ Manjak regulacija i strategija o starenju također je istaknut. Izvještaj ukazuje na potrebu da se pokriju troškovi lijekova i medicinske njege za starije, uključujući brigu o mentalnom zdravlju i osiguravanje kućne njege. Ombudsmen također naglašava nedostatak podrške i pomoći za porodice koje se brinu o starijima, koji su, pritom, oboljeli, imaju demenciju ili druge poteškoće.⁹⁰

⁸⁵ “Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom u Federaciji BiH”.

⁸⁶ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite?*.

⁸⁷ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve, *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u BiH*, str. 53.

⁸⁸ United Nations, Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing (New York: United Nations, 2002), str. 16.

⁸⁹ Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava starih lica (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2010).

⁹⁰ Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u BiH*, str. 43.

5.11. Složene poteškoće u pristupanju socijalnoj pomoći namijenjenoj etničkim manjinama

Strukturalni uzroci nejednakosti među etničkim grupama su prisutni, posebno kada su te grupe manjinske. Romi, kao etnička manjina, ne suočavaju se samo sa stereotipima i isključivanjem, nego također s nemogućnošću uživanja osnovnih prava na obrazovanje, zaposlenje, socijalnu pomoć, smještaj i zdravstvenu njegu.⁹¹

Predrasude i strukturalna nejednakost cikličnog su karaktera i perpetuiraju jedna drugu, što potvrđuje nejednak socio-ekonomski status ovih kategorija. Predstavnici nekih asocijacija Roma tvrdili su da se njihova djeca diskriminiraju u osnovnoškolskom obrazovanju i da nizak nivo obrazovanja njihovih roditelja može doprinijeti visokim stopama ispisivanja djece iz škole.⁹²

Posljedično, nizak stepen obrazovanja, zajedno sa poslodavcima koji su skloni predrasudama i lošom ekonomskom situacijom vodi do visoke nezaposlenosti romske populacije. Dok se Romima garantira zdravstvena njega, njihovo isključivanje iz procesa zapošljavanja i obrazovanja, kao najuobičajenijih izvora pristupa zdravstvenom osiguranju, također često dovodi i do nemogućnosti pristupa zdravstvenoj njezi i uslugama.⁹³

---

⁹¹ Ibid., str. 44.

⁹² Ibid., str. 46.

⁹³ Ibid., str. 46.

6.

Intersekcionalnost kroz niveoe i kategorije

Cilj intersekcionalnog pristupa je “propitivati odnose moći na su-tvorbeni, radije nego aditivni način, fokusirajući se na međupovezanost kategorija i toga kako su one međusobno konstruirane”.⁹⁴ Radije nego sumirati izvore nejednakosti koje smo identificirali kroz naše istraživanje, imali smo za cilj fokusirati se na načine na koje nejednakosti (koje proizlaze iz centralnih kategorija), identificirane u analitičkom okviru, produbljuju jedna drugu kako bi kreirale specifične intersekcionalne opresije. Ovakav je pristup podrazumijevao sumnjičavost prema ideji stabilnih i fiksnih identiteta koji se mogu ‘gomilati’ jedan preko drugog, pri čemu bi se vidovi opresije umnožavali. Kao što Lisa Bowleg ističe, aditivni pristup dovodi do toga da istraživač previdi kako “društveni odnosi moći kreiraju jedan drugi”.⁹⁵ Primjera radi, proživljeno iskustvo žene Romkinje s invaliditetom je posebno i ne može biti derivirano posmatranjem šta znači biti Romkinja, žena ili osoba sa invaliditetom zasebno. Isto tako se ne može misliti o klasi, koja nije rodna niti rasna, ili rodu koji nije klasan. Svaka kategorija kao izvor nejednakosti ukorijenjena je u drugoj, proizvodeći specifično proživljeno iskustvo, što se nužno ne može predvidjeti.

Bili smo pažljivi da ne apsolutiziramo kategorije i identitete kao fiksne ili stabilne. Umjesto toga, posmatrali smo ih kao “*produkte historijski utvrđenih, institucionalnih sistema dominacije i nasilja*”,⁹⁶ koji su, s druge strane, perpetuirani simboličkim reprezentacijama. Gledanje na identitet kao na složeni rezultat struktura i institucija pomaže nam u shvatanju identiteta kao onog koji se utemeljuje upravo na intersekcijama, a ne samo na zbiru višestrukih opresija. Još preciznije, Jasbir Puar tvrdi da je “intersekcionalnost u tajnom sporazumu s disciplinarnim aparatom Države... u smislu da je ‘razlika’ sadržana unutar strukturalnog spremnika koji prosto priželjkuje haotičnost identiteta u formativni sistem”⁹⁷. Nadasve, u upotrebi naše metode istraživanja, oslonili

⁹⁴ Winker i Degele, “Intersectionality as multi-level analysis”.

⁹⁵ Lisa Bowleg, “When Black + Woman + Lesbian ≠ Black Lesbian Woman”, u *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, ur. Patrick R. Grzanka (Boulder: Westview Press, 2014), str. 315.

⁹⁶ Patrick R. Grzanka, ur., *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader* (Boulder: Westview Press, 2014), str. xv.

⁹⁷ Jasbir Puar, “From Intersections to Assemblages”, u *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, ur. Patrick R. Grzanka (Boulder: Westview Press, 2014), str. 337.

smo se na samoidentifikaciju samih sagovornika, kao i socijalne kategorije, sve u pokušaju da ostanemo svjesni 'haotičnosti' identiteta na individualnom nivou.

Ova složenost čini intersekcionalnost teškom za prikazivanje, posebno jer bi puko izlistavanje analitičkih kategorija koje smo identificirali kao izvore nejednakosti imalo karakter aditivnog pristupa. Umjesto toga, pokušali smo demonstrirati kako se kategorije klase, roda, etniciteta i tijela međusobno ukrštavaju i modificiraju, a ne da se isključivo "slažu" jedna na drugu. Kao što smo imali priliku vidjeti ranije, rod se provlači kroz skoro sve druge centralne analitičke kategorije, igrajući ulogu na nivou društvenih normi, obrazovanja, zaposlenja i porodice, te je krucijalno mijenjao proživljena iskustva na svim nivoima – kako za žene tako i za muškarce. Klasa je sveprisutna, ali sadrži mnogo determinirajućih faktora, kao što su obrazovanje ili sposobnost, koji se mogu razlikovati među pripadnicima istog socio-ekonomskog statusa. Etnicitet je postajao važan samo kada bi bio marginaliziran ili kada bi bio pitanje manjine. Tijelo, koje je u određenim trenucima neodvojivo od roda, utjecalo je na skoro sve odnose moći koje smo uspjeli identificirati. Sve su ove analitičke kategorije naši sagovornici doživjeli kao izvore nejednakosti, a one su potvrđene i suprotstavljene u simboličkim reprezentacijama, posebno kroz medije i, iznad svega, proizvele su ih i perpetuirale društvene strukture, što je nadalje ostavilo traga na zdravlje, obrazovanje, zaposlenje, socijalni rad, brigu o djeci, te druge životne aspekte.

Kategorija klase očito je predeterminirana kada se uzme u obzir da govorimo o grupi sagovornika koji se nalaze u lošoj socio-ekonomskoj poziciji i koji su korisnici socijalne pomoći. Međutim, i pored toga, postojale su razlike, i to one koje se tiču veličine domaćinstva, stambenog statusa, obrazovanja, statusa zaposlenosti itd. Svi naši sagovornici su pozicionirani niže u klasnom sistemu, te su zarobljeni u začaranom krugu u kojem je teško uposliti efikasnije (često skuplje) strategije suočavanja, poput dokvalifikacije ili dodatnog obrazovanja, kako bi prevazišli siromaštvo. U slučaju Bosne i Hercegovine, klasa je usko vezana za obrazovanje i determinirana njim, što smo mogli čuti kako među sagovornicima u istraživanju tako i u grupnim diskusijama sa općom populacijom. Činjenica da je klasa bazirana više na nivou naobrazbe nego, recimo, na naslijeđenom bogatstvu ili posjedovanju imanja, ukazuje na određenu društvenu i klasnu mobilnost u slučaju BiH, što je vjerovatno posljedica njene historije u bivšoj socijalističkoj Jugoslaviji.

Shodno tome, obrazovanje je za naše sagovornike smatrano ključnim sredstvom za prevazilaženje siromaštva. Uzevši u obzir veliku većinu onih u našem uzorku koji su stekli tek osnovnu naobrazbu i koji svoj socio-ekonomski status često vezuju za nizak nivo naobrazbe, ovo nije bilo iznenađujuće. S druge strane, čini se da je grupa sagovornika s višim stepenom obrazovanja bolje razumijevala sistem i realizirala svoja prava nego što su to činili oni s nižom naobrazbom, i to upravo zbog toga što su bili bolje upoznati sa svojim pravima i znali kako ih potraživati. Obrazovanje je smatrano posebno važnim za žene i djevojčice, iako su barijere u obrazovanju, kao što su godine ili obaveze u domaćinstvu, bile prisutne u mnogim pričama naših sagovornika/ca. Nedostatno/nedostupno kontinuirano

obrazovanje, obrazovanje odraslih, kao i troškovi školovanja djece prepoznati su kao neke od najvažnijih barijera u procesu obrazovanja.

Za one korisnike koji su u mogućnosti raditi, traženje posla je njihova primarna metoda prevazilaženja siromaštva i izlaska iz sistema socijalne pomoći. No, kao što je prethodno spomenuto, oni se pri tome suočavaju s puno prepreka, od kojih su mnoge ukorijenjene u samom sistemu socijalne pomoći. Prihvatanje posla je riskantno, uzimajući u obzir da će im se, u tom slučaju, ukoliko postanu dio formalne ekonomije, oduzeti pravo na socijalnu naknadu. Dodatno, njihovo uvjerenje da je potražnja za osobama s niskom naobrazbom na tržištu rada mala, potkrijepljeno je i u velikoj stopi nezaposlenosti u zemlji, te dodatno potvrđeno iskustvima sagovornika koji su se suočavali sa poteškoćama i odbijanjima tokom traženja posla. Ta negativna iskustva učestalija su kod osoba veće starosne dobi. Uistinu, najviše stope nezaposlenosti uočene su među onima sa završenim drugostepenim obrazovanjem.⁹⁸ Posmatrane zajedno, intersekcije između roda, obrazovanja, dobi i socio-ekonomske pozicije otežavaju im pronalazak dobro plaćenih zaposlenja, te, stoga, oni koji mogu raditi pristaju raditi za plaće koje su tek neznatno veće od pomoći koju primaju.

U ovom smislu, pozicija u kojoj se nalaze žene posebno je teška imajući u vidu da je njihov status na tržištu rada uslovljen intersekcijom između roda, dobi, obrazovanja i drugih faktora, te može biti smatran odrazom njihove stvarne društvene pozicije, njihovim društvenim ulogama i očekivanjima.⁹⁹ Stoga, nije iznenađujuće da se žene suočavaju s većom ekonomskom nejednakošću, da su one većinske korisnice socijalne pomoći¹⁰⁰, kao i to da su većina naših sagovornica upravo žene.

Rod se provlači kroz skoro svaku od opresija i nejednakosti koje smo uspjeli identificirati, počevši od temeljnih normi vezano za orodnjene društvene uloge: žene kao njegovateljice i radnice u domaćinstvu, te muškarca kao hranitelja porodice. Ova patrijarhalna norma odigrala je ulogu u brojnim sferama, počevši od školovanja, gdje je učestala pojava ispisati djevojčice iz škole kako bi obavljale njegovateljske zadatke; visokog obrazovanja, gdje žene nisu toliko zastupljene; zaposlenja, gdje nedostaju adekvatne politike koje će trudnoću i brigu o djetetu učiniti lakšim za žene; preko podjele na 'muške' i 'ženske' poslove (ženski poslovi su češće slabije plaćeni), pa sve do prevladavanja starijih žena koje nemaju nikakvu ili imaju veoma malu penziju, te stope nezaposlenih žena, što vodi ka *feminizaciji siromaštva*. Drugi institucionalni stereotipi koji utječu na preveliko prisustvo žena u siromaštvu su "nepodudaranja u raspodjeli ekonomske moći, nejednakoj raspodjeli neplaćenog rada između žena i muškaraca, nedostatak tehnološke i finansijske podrške za žensko poduzetništvo, nejednak pristup i

⁹⁸ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, 2013), str. 32.

⁹⁹ Sanela Bašić i Milanka Miković, *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH: ženska strana priče* (Sarajevo: Udruženje žene ženama i Friedrich Ebert Stiftung, 2012), str. 16.

¹⁰⁰ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Socijalna zaštita 2008–2013*, str. 29.

kontrola nad kapitalom, posebno kada je riječ o zemlji, kreditu i pristupu tržištu rada, kao i svim štetnim tradicionalnim i običajnim praksama”.¹⁰¹ Imajući u vidu da je svaka od ovih nejednakosti prisutna u bosanskohercegovačkom društvu, mogli bismo zaključiti da su one stvorile normativni okvir u kojem žive naše sagovornice, čak i kada se one na njih nisu direktno pozivale.

Odnosi ‘obojeni’ partijarhalnim vrijednostima također su primijećeni u pojedinačnim porodičnim dinamikama, posebno dinamikama dominiranja (odnosi moći među supružnicima/ama) i binarnih odnosa među hraniteljima (očevima, supružnicima) i onima koji se smatraju slabijim i ranjivijim članovima domaćinstva. Važno je spomenuti da, iako je nekoliko intervjuja bilo zamišljeno kao intervjui sa ženama koje primaju socijalnu pomoć u porodici, oni su na kraju provedeni kao intervjui s njihovim supružnicima ili muškim članovima domaćinstva.

Među našim sagovornicima, nezaposlenost i zaposlenje su posmatrani kao posebno orodnjene kategorije. Podjela između “muških” i “ženskih” poslova uočena je na individualnom, simboličkom i strukturalnom nivou i redovno su je naglašavali i muškarci i žene. No, primijećeno je da su ove uloge (posebno tradicionalne maskuline uloge, kako se i definiraju unutar patrijarhalnih normi) obrnute ili dovedene u kontradikciju u slučajevima kada osobe žive u ekstremnom siromaštvu. Muškarci koji nisu uspjeli ispuniti ulogu hranitelja i izdržavatelja porodice ili koji su, dodatno, morali preuzeti “feminine” uloge unutar doma očito su se borili s tim. To smo primijetili u Damirovom slučaju, gdje mu je, nakon što je zatražio pomoć, Centar za socijalni rad predložio da smjesti njegovu djecu u dom za nezbrinutu djecu, što nadalje podržava ideju da muškarci ne mogu i ne trebaju sami brinuti o djeci, dok je ova uloga naturalizirana za žene. Paralelno, dvije žene koje žive u dubokom siromaštvu moraju obavljati ‘muški’ posao (manuelni posao) kako bi osigurale dodatne prihode. No, žene su na svim nivoima bile opterećene ulogama njegovateljica, što ograničava njihovu mogućnost i vrijeme potrebno za obavljanje drugih tipova posla.

Za muškarce, društvena očekivanja od njih da budu primarni hranitelji izaziva tjeskobu u slučaju kada bi zakazali u ovoj ulozi ili ukoliko bi morali preuzeti ‘ženske’ uloge u domaćinstvu. Ovoj tvrdnji u prilog ide činjenica da su naši sagovornici, kada su govorili o problemima sa kojima se suočavaju, uglavnom isticali one koji su se odnosili na njegovanje, potrebu za njegovom ili nedostatak iste ili, pak, nemogućnost rada zbog obaveza njege prema djeci, oboljelima ili starijima. Obaveza njege često je zanemarena ključna aktivnost vezana za “niz aktivnosti ili zadataka koji se odnose na pomoć ljudima u susretanju s njihovim svakodnevnim ličnim potrebama i željama”,¹⁰² obično onih koji su u zavisnoj poziciji, kao što su to djeca, oboljeli ili stariji. Činjenica da su njega i obaveze prema domaćinstvu naturalizirane kao ‘ženski’ zadaci i vrlo često slabo plaćene,

---

¹⁰¹ United Nations, Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, str. 29.

¹⁰² Niall Hanlon, *Masculinities, Care and Equality: Identity and Nurture in Men's Lives* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2012), str. 30.

pogoršana je činjenicom da država ove obaveze jedva ili nikako ne prepoznaje. Uloga i važnost njege u iskustvima mnogih naših sagovornika zanemarena je u sistemu socijalne pomoći.

Predodžba o ulozi žene kao 'domaćice' i njegovateljice odražava se i u činjenici da je manje vjerovatno da će žene imati viši stepen naobrazbe i biti zaposlene. Konkretno, u našem istraživanju, 6 od 18 žena koje smo intervjuirali završile su srednjoškolsko obrazovanje, 4 su imale osnovno obrazovanje, 4 su završile četiri godine osnovne škole, dok 3 nemaju nikakvo obrazovanje. U slučaju starijih žena, njihova dob i nivo naobrazbe, u intersekciji sa invaliditetom, sveli su odabir efikasnih strategija suočavanja na minimum, što za rezultat ima da žene ove dobi zavise isključivo od socijalne pomoći.

Neke od sagovornica isticale su da su njihova dob i fizički izgled (tijelo) bile prepreka kako u zaposlenju tako i u primanju socijalne pomoći. Među nekim je sagovornicama preovladavao dojam (stečen iskustvom) da žene određene dobi nisu dobro prihvaćene na tržištu rada. Prema istraživanju o percepciji rodne (ne) jednakosti na tržištu rada u BiH, koje je provela asocijacija "Žene za žene", dob je izuzetno važna varijabla u procesu potrage za zaposlenjem. Čak je 73% ispitanica prijavilo da su pronašle konkurse za posao u kojima je "prihvatljiva" dobna granica bila eksplicitno navedena.¹⁰³ Takvi podaci podržavaju mišljenja velikog broja naših sagovornica i u skladu su s njihovim vlastitim iskustvima. Zbog toga što su učestalije isključene sa tržišta rada, manja je vjerovatnoća da će žene, kao što je prethodno i zapaženo, biti u mogućnosti ostvariti pravo na penziju.

Razlozi zbog kojih su u siromaštvu zastupljenije starije žene tiču se i pojedinosti uključenosti žena u tržište rada. U prosjeku, žene su manje uključene u plaćeni rad, zarađuju manje, često zbog trudnoće, brige o djetetu, te brige o starijima imaju 'prekinut radni staž' i manji su izgledi da imaju ušteđenog novca ili ostvareno pravo na penziju.¹⁰⁴ Dodatno, starije žene koje žive u ruralnim područjima posebno su izložene siromaštvu, "naročito kada je njihova uloga svedena na neplaćeni rad za održavanje domaćinstva i zavisne su od drugih kada su u pitanju podrška i preživljavanje".¹⁰⁵

Podjela na urbano/ruralno također je važan determinirajući faktor u socio-ekonomskoj situaciji osoba, kao i u njihovoj sposobnosti da pristupe svojim pravima, kao što je pravo na smještaj. Primjera radi, ispitanici koji su riješili stambeno pitanje (većinom kroz nasljedstvo ili donacije) naglasili su da im je lakše nositi se sa situacijom, sa manje očekivanih troškova. Nekoliko je sagovornika spomenulo da bi dodatni teret u vidu plaćanja stanarine bio u potpunosti nepodnošljiv. Ipak, većina sagovornika živi u iznajmljenim stanovima ili narušenim, gotovo neuslovnim kućama. Oni koji žive u ruralnim područjima suočavaju se s manjkom usluga, poteškoćama u pristupanju medicinskoj njezi,

¹⁰³ Bašić i Miković, *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH*, str. 76.

¹⁰⁴ United Nations, Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, str. 22.

¹⁰⁵ Ibid., str. 24.

kao i s manjkom pristupa informacijama. Često nisu u mogućnosti ostvariti određena prava jer bi u tom slučaju morali putovati u veće gradove, kao što je bilo uočeno u slučaju s Janicom, koja se nije mogla žaliti zbog svog iznosa pomoći usljed nemogućnosti da otputuje u grad. Ovaj je problem također potvrđen na simboličkom i strukturalnom nivou.

Čini se da su dob, invaliditet i rod prepoznati kao najvidljiviji izvori nejednakosti na individualnom i simboličkom nivou, posebno kada se kombiniraju. Za starije osobe u našem uzorku, potraga za zaposlenjem je gotovo nemoguća opcija, te se stoga moraju oslanjati na socijalnu pomoć i podršku zajednice. Uzimajući u obzir da je loše zdravstveno stanje uglavnom vezano za dob, intersekcija između klase i fizičkog i senzornog invaliditeta je veoma učestala. S niskim mjesečnim prihodima od socijalne pomoći i teškim životnim uslovima, starije osobe jedva mogu priuštiti osnovne lijekove, dok su manji izgledi da će oni skuplji biti na "esencijalnoj listi"¹⁰⁶, odnosno pokriveni zdravstvenim osiguranjem. Za njih nije neuobičajeno da odluče štedjeti na adekvatnim lijekovima. Dodatna je otežavajuća okolnost život u ruralnim područjima, jer je pristup zdravstvenim uslugama ograničen. Ova strukturalna ograničenja dodatno su pogoršala već loše uslove u kojima se nalaze. Na simboličkom nivou, učesnici fokus-grupe također su prepoznali da su stariji posebno ranjive kategorije unutar sistema socijalne pomoći. No, oni nisu prepoznati kao ranjiva kategorija u zakonodavstvu i stoga su zanemareni u kontekstu politika, planova i programa usmjerenih isključivo na njih.

Invaliditet (ratni ili neratni), te treća dob, bili su neki od najznačajnijih izvora nejednakosti. Dodatno, usloženjeni su mjestom prebivališta, koje je utjecalo na to da li osoba može pristupiti različitim oblicima medicinske njege ili školovanja. Kada je riječ o invaliditetu, različiti statusi također su značili razlike u nekim političkim i institucionalnim privilegijama, kao što su razlike u naknadama koje uživaju osobe s ratnim invaliditetom u odnosu na druge kategorije osoba sa invaliditetom. Skoro 75% socijalne pomoći odlazi na ratne veterane i njihove porodice, s procentom tek neznatno manjim u FBiH nego u RS-u.¹⁰⁷ Visok društveni položaj koji uživaju bivši vojnici omogućava im pomoć koja je bazirana više na njihovom statusu nego na potrebama (koje nisu nužno veće nego potrebe osoba sa neratnim invaliditetom ili civilnih žrtava rata). Ova razlika u hijerarhiji socijalne pomoći mogla bi se uzeti kao svojevrsna intrakategorijalna "klasna" razlika ili kao veoma važna razlika u statusu. Odluka raspodjele sredstava ratnim veteranima nauštrb drugih može imati važnu funkciju političke i društvene stabilnosti,¹⁰⁸ ali također nalaže princip univerzalnog i jednakog pristupa socijalnoj zaštiti.

---

¹⁰⁶ Esencijalne liste razlikuju se u odnosu na mjesto stanovanja i zavise primarno od budžeta individualnih okruga i regija. Recesija je posljednjih godina dovela do nastavljenog trenda redukcije liste slobodnih lijekova. Detaljnije u: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, *Zašto nismo jednaki u pravima iz zdravstvene zaštite?*

¹⁰⁷ Svjetska banka, *Socijalna davanja u Bosni i Hercegovini*, str. 3.

¹⁰⁸ Ibid., str. 40.

Iako se moglo očekivati da će etnicitet biti veoma zastupljen kao izvor nejednakosti, imajući u vidu podjelu u bosanskohercegovačkom društvu, nismo uspjeli zabilježiti značajan broj takvih iskustava. Ovaj je nalaz moguće objasniti činjenicom da naši ispitanici žive u etnički homogenim mjestima, gdje etnicitet kao takav ne predstavlja problem. U jednom slučaju, Bošnjak koji živi u gradiću gdje su Hrvati većinska etnička grupa smatra sebe diskriminiranom osobom, jer vjeruje da prima manju podršku na osnovu svog etniciteta u odnosu na Hrvate. U drugom slučaju, korisnik koji se izjasnio kao Bošnjak vjeruje da su Romi u daleko boljoj poziciji, jer primaju izdašnije naknade utemeljene na njihovom statusu nacionalne manjine. Ovaj je stav također potvrđen u diskusijama fokus-grupe, gdje su neki učesnici istakli da su nacionalne manjine poput Roma, u odnosu na pripadnike “dominantnih” etničkih grupa, privilegirani kada je riječ o naknadama.

Podaci dobijeni kroz analizu zakona, politika i druge relevantne literature, dakako, ne podržavaju ovu poziciju. Upravo suprotno, Romi su u nepovoljnijoj poziciji u smislu njihovog socio-ekonomskog statusa. Osim društvenih stereotipa s kojima se moraju suočavati, njihov je status dodatno opterećen nemogućnošću ostvarivanja prava na obrazovanje, zaposlenje, socijalnu zaštitu ili zdravstvenu njegu, što vodi ka društvenom isključivanju. Od onih sagovornika u našoj studiji koji su se izjašnjavali kao Romi, samo je Nusret završio srednjoškolsko obrazovanje i tvrdi da on i njegova porodica žive “normalnim”, pristojnim životom. No, Romkinje u našem uzorku imaju ili završeno samo osnovno obrazovanje ili, pak, nisu obrazovane i njihov je jedini izvor primanja socijalna pomoć. S tako niskom naobrazbom, življenjem u neadekvatnom smještaju, sa socijalnom zaštitom kao jedinim izvorom prihoda, ove žene ostaju bez mogućnosti da razviju bilo kakvu strategiju suočavanja koja bi im potencijalno mogla omogućiti izlazak iz siromaštva.

Štaviše, potrebno je dodati da se neki od sagovornika nisu bili voljni identificirati kao pripadnici romske populacije. Razlog tom oklijevanju mogao bi značiti njihovu nevoljkost da se identificiraju kao članovi grupe koja je generalno marginalizirana i diskriminirana. Oni su, stoga, pobjegli *asimilaciji*, to jeste, neizražavanju svog etniciteta, odnosno izjašnjavanju kao neopredijeljenim ili biranju afilijacije s jednim od konstitutivnih naroda, upravo kako bi izbjegli “etiketiranje”.¹⁰⁹ Takve bi se prakse također mogle percipirati kao svojevrsne strategije suočavanja, pokušaj da se umakne negativnim predrasudama ili kao otpor identifikaciji s različitim kategorijama.

Uloga etniciteta također igra ulogu kada “drugi”, odnosno osobe drugačije etničke pozadine, iznenada pokažu solidarnost prema onima u potrebi, ukazujući na još uvijek prevladavajuću podjelu i pretpostavku netrpeljivosti među etničkim grupama. Izjava Ibrahima, Bošnjaka i učesnika u ratu, koji sebe smatra patriotom, upravo ilustrira tu disonancu:

¹⁰⁹ Fondacija za socijalno uključivanje, *Prioritetni problemi u sektoru ljudskih prava marginaliziranih grupa u BiH*, str. 11.

Par puta sam na Pale¹¹⁰ otišao s prijateljem, tamo gore nešto uzimao, drva i šta ja znam, dočekali me ljudi kao kralja. Sve normalno, bolje sam gore prošao nego ovdje, kao brata rođenog, jesam, Bogom se kunem. To ću pred čitavim svijetom reći. Otišao, drva dobio, umjesto 5, 7 metara mi daju ljudi, i pio i jeo i još nam pomogli. Žive, rade gore ljudi, prodaju drva, gore isijeku sve. Umjesto 5, dali nam 7. Normalni ljudi, a ovdje ne mogu hljeba zaraditi, a gore sve normalno.

Višestruka teško proživljavana iskustva primijećena su na intersekciji dobi, klase i invaliditeta. Razlike *unutar* analitičkih kategorija također su bile veoma uočljive. Dok su neke žene čitav život obavljale poslove u domaćinstvu, druge su bile uključene u aktivnosti koje su im omogućavale pribavljanje novca. Nepovoljna klasna pozadina proizvodila je konstantnu borbu, ali se materijalizirala drugačije zavisno od ključnih faktora kao što su obrazovanje, smještaj, status zaposlenosti i tjelesna sposobnost. Tijelo je, također, bilo nešto što se konstantno isticalo kao izvor opresije, kao i varijacije koje su uočene među osobama sa invaliditetom, ali i varijacije u situacijama u kojima se nalaze njegovatelji, zavisno od statusa, mjesta stanovanja itd. Rasa ili etnicitet postajali su primjetni kada bi se preklapali s klasom ili rodom, što je rezultiralo i daljnjim poteškoćama, čineći određene grupe dodatno marginaliziranim. Sva pojedinačna iskustva, usložnjena intersekcijским nejednakostima, rijetko su adresirana, zbog nedostatka intersekcionalnog pristupa u kreiranju politika.

---

¹¹⁰ Gradić izvan Sarajeva, s većinskom srpskom populacijom, i bivši administrativni centar Republike Srpske.

7.

Adresiranje nejednakosti na intersekcijama kroz socijalnu zaštitu

Jedan od glavnih zaključaka ovog istraživanja jeste da se pojedinci koji jesu, ili bi trebali biti, korisnici sistema socijalne pomoći u BiH suočavaju s intersekcijom nejednakosti koje, neupitno, pogoršavaju lošu situaciju u kojoj već žive, stvarajući prepreke u njihovim strategijama svakodnevnog preživljavanja. S tim u vezi, u našem je istraživanju postalo jasno da se, niti sistem socijalne zaštite, niti relevantne politike, adekvatno dotiču ovih višestrukih izvora nejednakosti.

Analiza na individualnom nivou poslužila je kao temelj stjecanja uvida u međuodnose, interakcije i međuzavisnosti kategorija nejednakosti (rod, rasa, klasa i tijelo) na ovom nivou, kao i u prijavljene strukturalne probleme i simboličke reprezentacije koje su identificirali sagovornici.

Sagovornici, grupirani u osam različitih grupa, govorili su o nerealiziranim potrebama i njihovom oslanjanju na niz strategija preživljavanja, upravo kako bi na te potrebe i odgovorili. Svaka od ovih grupa iskusila je intersekcije nejednakosti dvije ili više kategorija, koje smo i identificirali u njihovim pričama, što je nadalje odredilo njihove individualne ishode i korištene strategije preživljavanja. Ove intersekcije sistem socijalne pomoći nije direktno problematizirao, što je vodilo unazađenju životnih standarda samih korisnika.

Primjera radi, oni s neophodnom potrebom za medicinskim zbrinjavanjem nisu iskusili samo tjelesnu nejednakost, nego su prolazili kroz situacije koje su bile uslovljene klasom i rodnom. Unutar ove grupe, primjećivali smo raznolike strategije suočavanja koje su ovi pojedinci upotrebljavali sa ciljem osiguravanja medicinskog tretmana, kao što su ušteda na drugim osnovnim životnim troškovima (npr., zdrava prehrana), oslanjanje isključivo na lijekove koje su dobijali besplatno i štednja na lijekovima. Ovakve strategije učinjene su neophodnim, s obzirom na to da politike u oblasti socijalne zaštite, zdravstva i invaliditeta u Bosni i Hercegovini ne uzimaju intersekcionalne nejednakosti u obzir.

Na simboličkom nivou, neki od dojmova sagovornika bili su da se na korisnike socijalne pomoći gleda kao na parazite ili pasivne osobe, što nije bilo mišljenje učesnika u grupnim diskusijama, niti je takva reprezentacija primijećena u izvještavanjima lokalnih medija. Umjesto toga, bili su kritični prema sistemu socijalne zaštite i dodjeli sredstava, vjerujući da sredstva nisu adekvatno ciljana kako bi došla do onih najugroženijih. Učesnici fokus-grupe često bi primijetili da se određene kategorije korisnika socijalne pomoći, kao što su osobe s invaliditetom

ili starije osobe, nalaze u težoj poziji u odnosu na druge kategorije. Ovo sugerira implicitno prepoznavanje višestrukih i intersekcijskih izvora nejednakosti, posebno kada su u pitanju kategorije klase i tijela, koje su bile presudne u nekim od najtežih, proživljenih iskustava. Stjecao se također i dojam da je država, kroz politike u oblasti socijalne zaštite, zakazala u propitivanju ovog problema.

Provedeno je i iscrpno sekundarno istraživanje o strukturalnim problemima koje su identificirali naši sagovornici. Na državnom nivou, ustanovljeno je da se dvorazinski sistem pomoći, baziran na statusu, percipira kao nepravedan, da je iznos socijalne pomoći nerijetko nedostatan i za osnovne životne potrebe, te da postoje mnoge varijacije kod iznosa naknada, ali i u pristupu pravima, zavisno od entiteta, kantona ili urbanog/ruralnog mjesta stanovanja. Nejednaka raspodjela sredstava, zajedno sa varijacijama unutar same države, perpetuira nejednakosti.

Manjak državnih politika koje bi odgovorile na ključne izvore nejednakosti dodatno je opteretio korisnike socijalne pomoći. Opterećenja su se ogledala u nedostatku zdravstvenih usluga i pristupu lijekovima, kao i u nedostatku uređenih zdravstvenih prava – što je također pokazalo tendenciju variranja zavisno od mjesta boravka. Dodatno, primijećen je i nedostatak adekvatne novčane podrške i drugih usluga za porodice sa djecom, nedostatak dostupne dječije njege te izostanak vrednovanja obaveza njege oboljelih ili članova porodice s invaliditetom, djece, supružnika/ica, starijih i drugih zavisnika. Ne postoje ni adekvatne politike kada su u pitanju osobe sa invaliditetom, gdje pristupačnost, odnosno mobilnost ostaje jedan od najvećih problema. Država također nema adekvatne aktivne mjere zapošljavanja, što dovodi do toga da su korisnici socijalne pomoći primorani raditi u neformalnom sektoru, i to bez ikakve sigurnosti posla, imajući u vidu i neadekvatnu potporu u pronalasku odgovarajućeg zaposlenja. Ovo se prepliće s problemima u oblasti obrazovanja, uključujući visoke stope ispisivanja učenika/-ca, visoke troškove školovanja, nedostatak integracije učenika s poteškoćama u redovni obrazovni sistem, te nedostatak programa za nastavak školovanja i obrazovanja odraslih, što ima direktan utjecaj prilikom zapošljavanja. Konačno, sistem socijalne pomoći sam po sebi sadrži mnogo administrativnih prepreka i nije prilagođen korisniku, pa stoga korisnici često nisu u mogućnosti ostvariti svoja prava.

Mora se dodati i to da trenutno antidiskriminacijsko zakonodavstvo u BiH ne doprinosi propitivanju višestruke i intersekcijske nejednakosti kojoj su naši sagovornici bili izloženi. Postojeći Zakon o zabrani diskriminacije ne uključuje odredbu o zabrani višestruke diskriminacije,¹¹¹ no ta je odredba predviđena nizom amandmana na Zakon o zabrani diskriminacije, koji je trenutno u parlamentarnoj proceduri. Dodatno, zakoni socijalne zaštite¹¹² u tri administrativne jedinice u BiH

---

¹¹¹ “Zakon o zabrani diskriminacije”, *Službeni glasnik BiH* 59/09.

¹¹² “Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko distrikta BiH”, član 82; “Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom u Federaciji BiH”, član 50; “Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske”, član 3.

ne uključuju odgovarajuće i dostatno elaborirane antidiskriminacijske uredbe, te nisu izjednačene čak niti sa trenutnom verzijom antidiskriminacijskog zakona.

Svaki od gore navedenih strukturalnih problema dodatno je usložen intersekcijama najmanje dvije kategorije (klasa, etnicitet, tijelo – dob, invaliditet i rod), a intersekcijske nejednakosti nisu adekvatno adresirane postojećim politikama. Također, ustanovili smo da su ovi izvori nejednakosti isprepleteni jedni s drugima. Primjera radi, klasa, koju smo mogli posmatrati kroz obrazovanje, zaposlenje i pitanje smještaja, u svim je slučajevima bila dodatno usložnjena rodom, ali i tijelom. Ove intersekcije nisu rezultirale samo teškim životnim uslovima, nego i oskudicom, što nadležne institucije nisu direktno adresirale. Ovi nalazi ukazali su na neminovnu potrebu da se intersekcionalni pristup uzme u obzir prilikom kreiranja relevantnih politika.

8.

Zaključak i moguće implikacije na javne politike

Ovakva forma interseksionalnog istraživanja, koja uzima u obzir različite odnose moći i strukture koje utječu na individualno iskustvo i konstrukciju subjekta (identiteta) osobe, može biti vrijedna alatka u promišljanju šire slike i identificiranju holističnih pristupa koji nastoje adresirati intersekcije različitih izvora nejednakosti. Nadasve, iscrpna analiza politika u oblasti socijalne zaštite u BiH, te percepcija interakcije sagovornika sa sistemom socijalne pomoći, ukazuju na niz mogućih načina na koje se može utjecati na strukturalne probleme, prvenstveno donošenjem politika koje interseksionalni pristup uzimaju u obzir.

Sa ciljem adekvatnijeg i sveobuhvatnog adresiranja interseksijskih nejednakosti, potrebno je osigurati da zakoni na entitetskom nivou, ali i na drugim nivoima, detaljno definiraju prava korisnika, iznose naknada i sredstva finansiranja ovih prava kako bi se postojeće nejednakosti umanjile. Naravno, zagovaranje ovog pristupa otvara mnoga pitanja, kao što je određivanje praga za mjesečni prihod koji će biti empirijski utemeljen i u skladu sa stvarnim potrebama osoba kako bi se adekvatno adresirao nejednak tretman sa kojim se korisnici suočavaju. Osim toga, novčane naknade *per se* nisu dovoljne kao sredstvo socijalne pomoći, tako da se mnoge socijalne usluge, kao što su kućna njega i lična pomoć za osobe sa invaliditetom i oboljele, dječija njega, njega starijih, stalna njega i različite forme savjetodavnih usluga, moraju uvesti i garantirati.

Socijalne politike bi morale biti kombinirane s politikama zapošljavanja kako bi se korisnicima omogućio izlazak iz siromaštva. Međunarodne prakse u ovoj oblasti, između ostalog, uključuju i profesionalno usavršavanje i davanje smjernica u potrazi za zaposlenjem osobama koje su sposobne za rad kako bi se omogućilo njihovo aktivno učešće na tržištu rada. Ovakve mjere mogu omogućiti osobama priliku za ostvarivanje prihoda dostatno većim nego naknade socijalne pomoći koju primaju, što može povećati njihovu motivaciju da pristanu na formalno zaposlenje i odustanu od rada u neformalnoj ekonomiji u kojoj rade, iz straha od gubljenja naknada. U ovom slučaju, politike zapošljavanja i relevantni zakoni o socijalnoj zaštiti moraju se adresirati paralelno i u koordinaciji između različitih autoriteta kako bi se osigurali radni uslovi koji su adekvatnije prilagođeni korisnicima socijalne pomoći, te posebno osobama s invaliditetom.

Obrazovne politike trebale bi uzeti u obzir ne samo kvalitet obrazovanja, nego i druge razloge zbog kojih učenici mogu imati nezadovoljavajuća postignuća ili, pak, napustiti školovanje: osiguravanje obroka tokom boravka u školi, neuslovan smještaj, kućne obaveze, ograničena mogućnost kretanja, invaliditet, nedostatna finansijska podrška koju imaju roditelji itd.

Osiguravanje jednakog pristupa zdravstvenoj njezi od vitalnog je značaja, posebno unutar FBiH, gdje postoje znatne razlike između kantona kada je u pitanju pristup zdravstvenoj njezi. Osim toga, većina sagovornika koji su osobe s invaliditetom i osobe s zdravstvenim problemima govorila je o različitim potrebama na koje bi se moglo odgovoriti komplementarnim i integriranim lokalnim uslugama (rehabilitacija, subvencioniran prijevoz, medicinska njega).

Obaveze njege prema članovima porodice, kao što su djeca mlađeg uzrasta, osobe s invaliditetom, stariji ili oboljeli, bile su evidentno neki od najvažnijih uzroka nemogućnosti traženja posla i siromaštva koje smo identificirali. Da bi se adresirala ova pitanja, potrebno je promijeniti niz politika, počevši od prepoznavanja da obaveza pružanja njege može spriječiti osobu u aktivnom traženju posla ili zaposlenju na puno radno vrijeme, naročito ukoliko izostaje adekvatna podrška države. Odgovorne vladajuće strukture trebale bi povećati novčanu podršku stalnim osiguranicima njege. Također, potrebno je osigurati kvalitetnije usluge kao što su dječija njega ili kućna medicinska njega, pokriti sve troškove liječenja i lijekova i poduzeti druge korake kako bi se omogućila podrška njegovateljima prilikom skrbi o članovima porodice, te osiguranje vlastite nezavisnosti. Dostupna dječija njega također je preduslov za zaposlene majke ili očeve koji su njegovatelji/ce u svojim porodicama, te bi je također trebalo razmatrati unutar politika zapošljavanja.

Kada je riječ o modalitetima finansiranja socijalne pomoći, neophodno je otvoriti širi društveni dijalog o realokaciji resursa. Bilo kakva reforma u smjeru moguće realokacije sredstava predviđene za socijalnu pomoć podrazumijeva uključivanje predstavnika ključnih kategorija korisnika te drugih interesnih strana.

Uopćeno, politike usmjerene ka smanjenju diskriminacije i opresije moraju nadilaziti jednu kategoriju identifikacije i propitivati “višestruke identitete i unutargrupnu raznolikost”.¹¹³ Shodno tome, ukoliko žele biti efikasnije, politike u oblasti socijalne zaštite, ali i politike u oblasti zdravstva, te zaposlenja, obrazovanja i stanovanja, moraju ozbiljno uzeti u obzir kategorije klase, etniciteta, roda i tijela kao izvora nejednakosti. Na sličan način, zakoni u oblasti socijalne zaštite u sve tri administrativne jedinice u BiH moraju uključiti detaljne odredbe kojima se propisuje zabrana diskriminacije, uključujući višestruku diskriminaciju.

Konačno, odgovorne vlasti u BiH mogle bi razmotriti različite mjere, kao što su monitoring interseksionalnosti u pravnom sistemu, obuka članova suda u identificiranju interseksijske diskriminacije i omogućavanje žalbi na osnovu višestruke diskriminacije.¹¹⁴

---

¹¹³ Olena Hankivsky i Renee Cormier, “Intersectionality and Public Policy: Some Lessons from Existing Models”, *Political Research Quarterly* 64, br. 1 (2011), str. 218.

¹¹⁴ María Caterina La Barbera, “Implementing the Intersectionality Approach through Public Policies and the Law” (članak prezentiran na XI kongresu Asociación Española de Ciencia Política y de la Administración (AECPA), Sevilla, 9. 2013), (nacrt rada, citiran s odobrenjem autorice).

Bibliografija

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Anketa o radnoj snazi 2014, konačni rezultati. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, 2014. http://www.bhas.ba/ankete/LFS_2014_001_01_-bh.pdf (stranica posjećena 21. 5. 2016)
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Socijalna zaštita 2008–2013. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, 2014. <http://www.bhas.ba/tematskibilteni/socijalna%20zastita%20bh.pdf> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, 2013.
4. Bandić, Muamer. "Nismo dužni direkciji 1,8 miliona KM". *Oslobođenje*, 28. 1. 2014, str. 12.
5. Bašić, Sanela i Milanka Miković. *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH: ženska strana priče*. Sarajevo: Udruženje žene ženama i Friedrich Ebert Stiftung, 2012.
6. Bartlett, William. *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i inkluzije u BiH*. Sarajevo: UNICEF, 2013. <http://www.unicef.org/bih/ba/GAPanaliza.pdf> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
7. "Bosna i Hercegovina peta najsiromašnija država u Evropi". *Klix.ba*, 22. 2. 2016. <http://www.klix.ba/vijesti/bih/bosna-i-hercegovina-peta-najsiromasnija-drzava-u-evropi/-160221022> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
8. Bowleg, Lisa. "When Black + Woman + Lesbian ≠ Black Lesbian Woman". *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*. Uredio Grzanka, Patrick R. Str. 314–321. Boulder: Westview Press, 2014.
9. Brah, Avtar i Ann Phoenix. "Occupy Intersectionality". U *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*. Uredio Grzanka, Patrick R. Str. 307–314. Boulder: Westview Press, 2014.
10. Custom Concept. *Finalni izvještaj: Analiza potreba djece i porodica iz oblasti socijalne zaštite i zdravlja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distriktu*. Sarajevo: UNICEF, 2013. http://www.unicef.org/bih/ba/Izvjestaj_BH_web.pdf (stranica posjećena 21. 5. 2016)
11. Dizdarević, Eldar. "Hoće li država pomoći i građanima?". *Oslobođenje*, 2. 12. 2014, str. 11.
12. Duvnjak-Šalaka, E. "Naknade za djecu sve manje dok postajemo zemlja staraca". *Dnevni avaz*, 9. 7. 2014, str. 10.
13. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. Informacija o mogućnosti uvođenja obaveznog srednjoškolskog obrazovanja sa dvogodišnjim trajanjem u Federaciji BiH. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2015.
14. Fondacija za socijalno uključivanje. *Prioritetni problemi u sektoru ljudskih prava marginaliziranih grupa u Bosni i Hercegovini*. Fondacija za socijalno uključivanje, 2015.
15. Fondazione G. Brodolini. "Background note: Gender equality in caring responsibilities over the lifecycle". Članak prezentiran na konferenciji Equality Between Women and Men, European Commission of Justice, Brussels, 19.–20. 9. 2011. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/conference_sept_2011/background-paperiii-equality-in-caring_en.pdf (stranica posjećena 21. 5. 2016)

16. Grzanka, Patrick R., uredio. *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*. Boulder: Westview Press, 2014.
17. Hankivsky, Olena i Renee Cormier. "Intersectionality and Public Policy: Some Lessons from Existing Models". *Political Research Quarterly* 64, br. 1 (2011), str. 217-229.
18. Hanlon, Niall. *Masculinities, Care and Equality: Identity and Nurture in Men's Lives*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2012.
19. Hilfswerk Austria International. *Studija: Analiza postojećih modela socijalnog stanovanja sa preporukama za integralni model samoodrživog sistema socijalnog stanovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Hilfswerk Austria International, 2015.
20. Huremović, Safet. "Postigli smo čudo sa novcem koji smo imali". *Oslobođenje*, 13. 1. 2014, str. 19.
21. Immervoll, Herwig i Mark Pearson. "A Good Time for Making Work Pay: Taking Stock off In-Work Benefits and Related Measures across the OECD". *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, br. 81 (2009). Paris: OECD Publishing, 2009. http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/a-good-time-for-making-work-pay-taking-stock-of-in-work-benefits-and-related-measures-across-the-oecd_225442803245 (stranica posjećena 21. 5. 2016)
22. Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH. *Primjena Evropske socijalne povelje kroz zakonodavstvo i praksu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2009.
23. Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH. *Vodič za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite*. Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2011. http://www.rightsforall.ba/publ-ikacije-bs/docs-bs/vodic_socijalna_zastita.pdf (stranica posjećena 21. 5. 2016)
24. Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH. *Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje*. Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2010.
25. Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH. *Zašto nismo jednaki u pravima iz zdravstvene zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje*. Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Prava za sve BiH, 2010.
26. Inicijativa i civilna akcija i Udruženje Zemlja djece. *Izveštaj: Da li su žene u BiH zaštićene od diskriminacije? Imamo zakone, mehanizme, ali ne i zaštitu. Zašto?*. Sarajevo: Inicijativa i civilna akcija i Udruženje Zemlja djece, 2014.
27. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH. *Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava starih lica*. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2010.
28. Jusić, Mirna i Amar Numanović. *Fleksibilan rad u nefleksibilnom okruženju: Reforme institucija tržišta rada u Bosni i Hercegovini u komparativnoj perspektivi*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, 2015. <http://www.analitika.ba/en/publications/fleksibilan-rad-u-nefleksibilnom-okruzenju-reforme-institucija-trzista-rada-u-bosni-i> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
29. Jusić, Mirna. *Zaštita porodica sa djecom u Federaciji BiH – Analiza situacije, ključni izazovi i reformski prioriteti*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, 2015. (Neobjavljeni interni izvještaj. Citiran s odobrenjem autorice)

30. La Barbera, Maria Caterina. "Implementing the Intersectionality Approach through Public Policies and the Law". Članak prezentiran na XI kongresu Asociación Española de Ciencia Política y de la Administración (AECPA), Sevilla, 9. 2013. (Nacrt rada. Citiran s odobrenjem autorice)
31. Maastricht University Graduate School of Governance i Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (IBHI). *Analiza fiskalnih efekata radnih nacrtu zakona o osnovama socijalne zaštite i zakona o zaštiti porodice sa djecom i implementacije indirektnog imovinskog cenzusa*. Sarajevo: IBHI, 2014.
32. Maastricht University Graduate School of Governance i Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju (IBHI). *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH: Šta funkcionise, a šta ne (I)*. Sarajevo: IBHI, 2013. http://www.ibhi.ba/Documents/Publikacije/2013/IBHI_Budžetske_novc-ane_naknade_u_BiH.pdf (stranica posjećena 21. 5. 2016)
33. Maglajlić, Reima Ana i Ešref Kenan Rašidagić. "Socio-Economic Transformation in Bosnia and Herzegovina". U *Welfare States in Transition: 20 Years after the Yugoslav Welfare Model*. Uredili Stambolieva, Marija i Stefan Dehnert. Str. 16-41. Sofia: Friedrich Ebert Foundation, 2011.
34. Mališević, Jasmina. "Ukida se dodatak za tuđu njegu i pomoć starijima od 65 godina". *Oslobođenje*, 4. 5. 2014, str. 15.
35. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Inicijalni izvještaj Bosne i Hercegovine o provođenju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom: po članu 35, stavu 1. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2012.
36. OECD. *Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes*. OECD, 2014. http://www.oecd.org/dev/development-gender/Unpaid_care_work.pdf (stranica posjećena 21. 5. 2016)
37. OSCE Mission to BiH. *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Concerns on Adequacy and Equality*. Sarajevo: OSCE Mission to BiH, 2012.
38. "Prosječna plaća u BiH za 10 godina povećana za 321 KM, a potrošačka korpa za 466 KM". *Klix.ba*, 30. 11. 2014. <http://www.klix.ba/vijesti/bih/prosjecna-placa-u-bih-za-10-godina-povecana-za-321-a-potrosacka-korpa-za-466-km/141128112> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
39. Puar, Jasbir. "From Intersections to Assemblages". U *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*. Uredio Grzanka, Patrick R. Str. 331-340. Boulder: Westview Press, 2014.
40. Stambolieva, Marija. Introduction to *Welfare States in Transition: 20 Years after the Yugoslav Welfare Model*. Uredili Stambolieva, Marija i Stefan Dehnert. Sofia: Friedrich Ebert Foundation, 2011.
41. Stevanović, V. "Desetine hiljada invalida mogu tužiti BiH?". *Dnevni avaz*, 29. 3. 2014, str. 7.
42. Svjetska banka. *Socijalna davanja u Bosni i Hercegovini: Kreiranje održivog sistema socijalne zaštite zasnovanog na stvarnim potrebama*. Svjetska banka, 2009. <http://siteresources.worldbank.org/INTBOSNIAHERZ/Resources/SPN2009bos.pdf> (stranica posjećena 21. 5. 2016)

43. United Nations. Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing. New York: United Nations, 2002.
44. Vasić, Bojana. "Dječiji dodatak za više mališana". *Nezavisne novine*, 24. 11. 2014.
45. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje. Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Direkcija za ekonomsko planiranje, 2010.
46. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike. Strategija deinstitutionalizacije i transformacije ustanova socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine (2014–2020). Sarajevo: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, 2013. <http://fmrsp.gov.ba/s/images/stories-/Strategija%20deinstitutionalizacije%20i%20transformacije%20ustanova%20socijalne%20zastite%20u%20Federaciji%20BiH.pdf> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
47. Winker, Gabriele i Nina Degele. "Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality". *European Journal of Women's Studies* 18, br. 1 (2011), str. 51-66.
48. World Bank. Gross domestic product 2014, World Development Indicators database. World Bank, 2016. <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
49. World Bank. "Poverty and Equity, Bosnia and Herzegovina". World Bank, 2016. <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/BIH> (stranica posjećena 21. 5. 2016)
50. "Zakon o zabrani diskriminacije". *Službeni glasnik BiH* 59/09.
51. "Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko distrikta BiH". *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH* 1/00.
52. "Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom u Federaciji BiH". *Službene novine Federacije BiH* 36/99, 54/04, 42/06 i 14/09.
53. "Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske". *Službeni glasnik Republike Srpske* 37/12.

ANALITIKA – Centar za društvena istraživanja je nezavisna, neprofitna, nevladina organizacija koja se bavi istraživanjem i razvojem javnih politika u širem smislu. Misija Analitike je da na osnovu kvalitetnih istraživanja i odgovarajuće ekspertize ponudi relevantne, inovativne i praktične preporuke usmjerene na promoviranje inkluzivnih i boljih javnih politika, kao i na sveukupno unapređenje procesa njihovog donošenja.
